

Я. Махнік

ЧИ ІСНУВАЛА ПРОТО- Й РАННЬОУНЄТИЦЬКА КУЛЬТУРА ПОНАД ВЕРХНІМ ДНІСТРОМ?

На тлі висвітлення історії дослідження, осмислення та впорядкування археологічних пам'яток доби ранньої бронзи Верхньої Наддністрянщини продемонстровано безпідставність виділення тут прото- й ранньоунетицької культури.

Ключові слова: Верхня Наддністрянщина, доба ранньої бронзи, історіографія, межановицька культура, унетицька культура.

Злам неоліту й бронзи (та початок другої доби) в басейні верхнього Дністра довго був прогалиною в археологічному пізнанні. То було наслідком незначної кількості джерел, які можна було б цілком певно віднести до тієї доби. У виданій 1928 р. книжці Л. Козловського, яка була оригінальною монографією, а разом — спробою синтезу початкових етапів тієї доби на всьому обширі П Речі Посполитої з її південно-східною частиною, що на схід від Сяну, вказано лише одне поховання, відкрите 1901 р. А. Кіццолью в кургані VII у Баличах (Chizzola 1903), яке, на думку автора, можна зарахувати до I періоду доби бронзи, а також кілька здебільше так зв. випадкових знахідок, визначених (без металознавчого аналізу) як бронзові (Kozłowski 1928, s. 35—37). Дослідник (згідно з тогочасною теорією про кліматичний оптимум суббореалу та його вплив на людську поведінку) пояснював убогість тих решток на вказаних теренах раптовим їх обезлюдненням, спричиненим кліматичними змінами та висиханням степів (там само, s. 35).

Не набагато кращою щодо кількості джерел для пізнання тієї доби була ситуація на кінець 20-х рр. минулого століття й на деяких інших обширах тодішньої Польщі, за винятком хіба що Великопольщі та Помор'я, де вже тоді на підставі поховальних комплексів, скарбів і випадкових знахідок була вирізнена унетицька культура, виділена раніше на території Чехії та Моравії (Rýzner 1878—1881), і так зв. тип Івно (Kostrzewski 1922—1924; Kozłowski 1928, s. 24—26, 31—35). Тож і єдиний знаний тоді в Мало-польщі невеликий цвинтар зі зламу неоліту й

бронзи на полі П. Гавронського на Горі Клін в Івановіцах (Machnikowie, Kaszanowski 1987), відкритий Л. Козловським перед Першою світовою війною, був зарахований ним теж до унетицької культури, як і кілька інших опублікованих Ю. Костжевським випадково знайдених металевих виробів, зокрема наконечник стилетового скіпетра з Темної печери під Ойцовом (Kostrzewski 1922—1924), який, безперечно, був імпортом із кола тієї культури.

У 1930-і рр. була значно поповнена джерельна база вказаного часу не тільки у Великопольщі, де розпочалися розкопки, зокрема й великих курганів у Леках Малих (Kostrzewski 1934), а й на інших територіях, зокрема в басейні горішнього Дністра. На останньому обширі то було пов'язано з поживленням активності Львівського археологічного осередку — таких дослідників як Т. Сулімірський, Я. Пастернак, М. Смішко, Я. Брик і аматор-археолог В. Кобільник із Самбора. У Великопольщі, на Помор'ї та Куявах, тоді були виділені нові культури — Гробіа I і II, Івно (івеньська), а в Мало-польщі, крім пізньонеолітичної культури дзвоноподібних кубків (Żurowski 1932), молодша за неї межановицька культура, відома також як томашовська (Salewicz 1937; Kostrzewski 1939—1948, s. 202—204; Nosek 1964). Друга згодом була визнана пізньою локальною групою культури шнурової кераміки (КШК), як і злочька культура на Сандомирській височині (Chmielewski, Jażdżewski, Kostrzewski 1965, s. 133—134).

На південному сході тодішньої Речі Посполитої Я. Пастернак розкопав два ґрунтові поховання та зареєстрував третє (за переказом випадкових відкривачів і знайдених ними ре-

чей) біля с. Почапи¹, які (рис. 1А, 1, 6—12, 17, 20, 22) відніс до I періоду бронзи, пов'язавши їх (як раніше те зробив Л. Козловський стосовно поховань в Івановіцах) з унетицькою культурою (Пастернак 1933, с. 64—66). До того часу, вказуючи на ті само культурні зв'язки, що й у разі знахідок у Почапах, дослідник відніс також відкриті ним поховання в трьох (із чотирьох розкопаних) курганах у Ясенівці (кол. Якторів) (там само, с. 67—70) і низку вже відомих (Kozłowski 1928, s. 36—38) металевих знахідок, зокрема з Передівання та Хильчиць, названих обома дослідниками бронзовими, а також комплекс кургану VII у Баличах (Пастернак 1933, с. 70—75).

У ході розкопок курганів у Верхньому Подністер'ї, особливо починаючи від 1933 р., дослідники натрапили в них на черпаки² й жбани, оздоблені аналогічним чином, а також близькі за якістю до відкритих Я. Пастернаком в Ясенівці (рис. 1В, 29, 34), а раніше — А. Кіцпольою в курганах IV і XVI у Баличах (Sulimirski 1968, Pl. 6, 24), вже зараховані до I періоду бронзи (Пастернак 1933, с. 84—85). Йдеться про черпаки з поховань 1 і 3 в кургані III в Колоколині (Sulimirski 1968, р. 141, Fig. 11, 2; Pl. 6, 19), із розкопаного М. Смішком після Другої світової війни поховання в Чижикові (Op. cit., р. 140, Fig. 13, 10), кургану II у Великій Плавучі (Op. cit., р. 144, Pl. 6, 22) та ін., які Т. Сулімірський включив до локальних груп КШК — підкарпатської та львівсько-опольської, окреслюючи їх як тип Злота³, а в одному випадку (Велика Плавуча) — як тип Унетиче (Op. cit., р. 144). До львівсько-опольської групи КШК він зарахував і безкерамічне поховання із золотою зашницею так зв. ірландського типу і крем'яним вістрям списа (себто речами, що траплялися в похованнях культур, які зазвичай зараховували до ранньої пори бронзи), відкрите Я. Бриком у кургані в Русилові (Op. cit., р. 146).

Стан науки в Польщі міжвоєнного часу про найважливішу фазу доби бронзи став основою

синтетичної праці Ю. Костжевського з передісторії Польських земель, підготовленої до друку 1939 р. та виданій після війни Польською академією мистецтв і наук, в якій він виділив у Верхньому Наддністер'ї та Надбужжі **почапську культуру**, яка загалом мала займати досить значний і різний в географічному сенсі обшир (Kostrzewski 1938—1948, s. 205—206). Окрім поховань у Почапах, він зарахував до неї й згадане поховання в Передіванні, а також відомий скарб мідних виробів зі Стубла (Op. cit., s. 206)⁴.

Про почапську культуру, але значно меншого обсягу, йшлося також у виданій у Лондоні Т. Сулімірським спробі синтезу праісторії Польщі (в її межах до- і повоєнних), що спиралася, коли йдеться про Верхнє Подністер'я, головню, на довоєнні джерела (Sulimirski 1957—1959, s. 239)⁵. Проте, як пам'ятаємо, цей автор приблизно через 10 років у цитованій вище праці абсолютну більшість комплексів (причому, поховання в курганах у Ясенівці), які у вказаних працях були зараховані до почапської групи, включив до локальної львівсько-опольської групи підкарпатської культури (чи КШК), натомість епонімну пам'ятку в Почапах — до окремої групи західного кола тієї культури з плоскими похованнями (Sulimirski 1968, р. 169). Тут уже не йшлося про таксономічну одиницю, яка раніше фігурувала в дослідника як почапська культура.

Через декілька років потому та справа стала предметом розгляду І.К. Свешнікова, який відкрив багато пам'яток у Верхньому Подністер'ї, зокрема й розглядуваного часу. Він вирізняв тип (а не культуру чи групу) Почапи як варіант знахідок початку доби бронзи, поширених на невеликому просторі (рис. 1А) — у верхів'ях Західного Бугу (Свешніков 1974, с. 71—79). Йшлося винятково про ґрунтові поховання зі скорченими скелетами, як у Почапах, Ріпневі, Чижикові та Звенигороді, які супроводжувалися, головню, черпаками та жбанами, мідними прикрасами (верболистими й спіральними) та маленькими стилетами⁶, що мають,

¹ Координати згаданих тут пам'яток України див.: Sulimirski 1968; Свешніков 1974 (прим. — К. Б.).

² Так українські археологи зазвичай називають профільовані кубки з петельчастою ручкою. Див.: Свешніков 1974 (прим. — К. Б.).

³ Через значний час черпаки, оздоблені горизонтальними (на шийці) та вертикальними (на тулубі) відбитками шнура, були визнані за типовий посуд злочської культури. Це сталося через те, що 1923 р. Л. Козловський посудину такого типу з Бешова Сандомирського пов. розмістив серед зразків, з-поміж яких істотна частина належить до злочкої культури (Kozłowski 1923, tabl. XXVII, 4—6).

⁴ 1939 р. з'явилася книжка Л. Козловського, в якій автор вказав для I періоду доби бронзи речі зі знаних тоді поховань, зокрема з Почап, Ясенівки та Русилова, але не виділяючи на тій підставі якоїсь культурної спільноти (Kozłowski 1939, s. 42—45, tabl. XIII).

⁵ Є. Глосік у праці про стжижовську культуру теж визнавав почапську культуру в межиріччі Дністра й Західного Бугу (Głosik 1968).

⁶ Але водночас такі само, як у вказаних пунктах, форми посуду й інших речей, знайдені в курганах (як і випадкові знахідки) в різних регіонах басейну горішнього Дністра — в Ясенівці, Великій Плавучі,

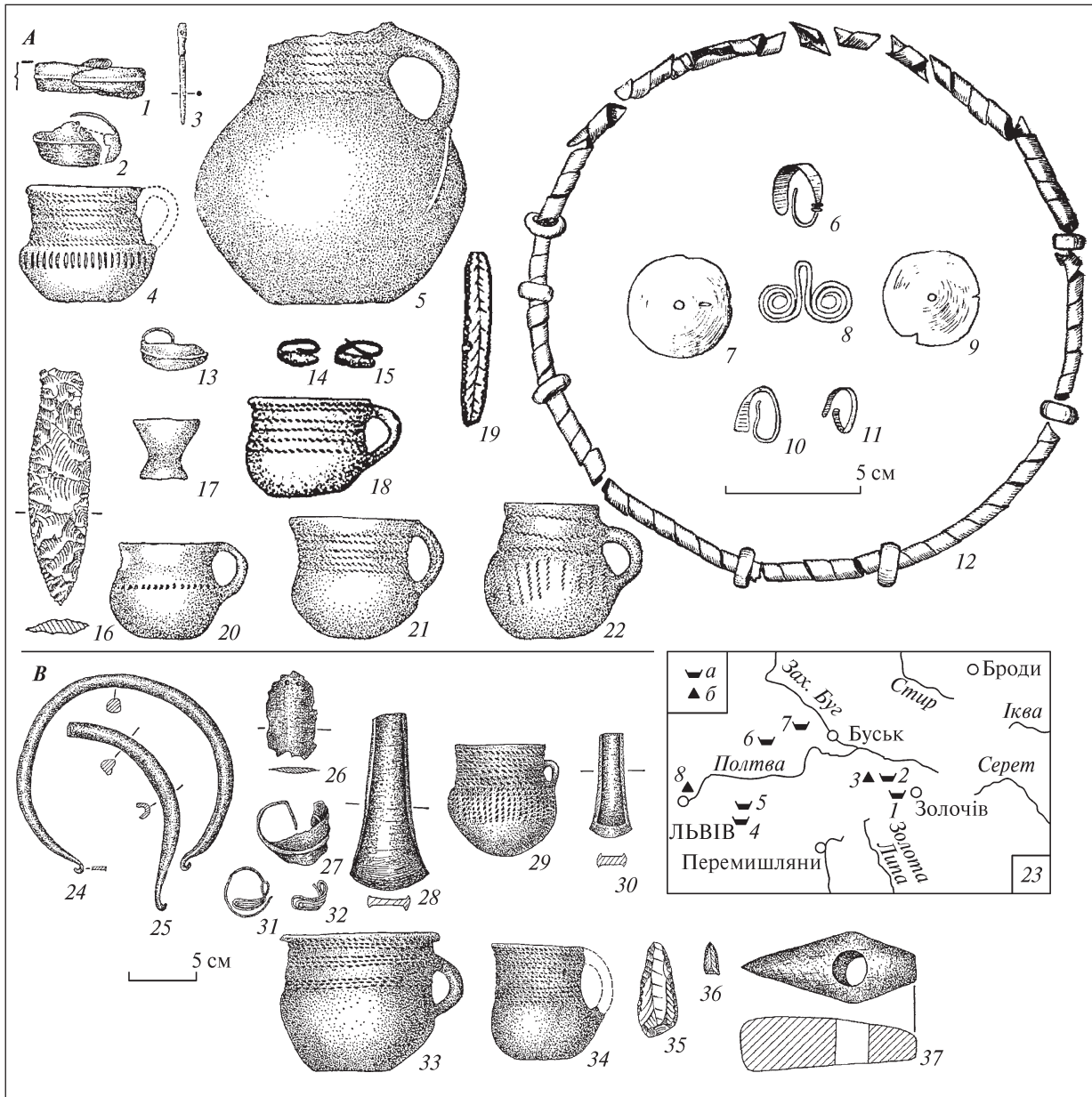

Рис. 1. Знахідки типу Почапи (А) та пізнього етапу подільської групи підкарпатської культури (В): 1, 6–12, 17, 20, 22, 30 – Почапи; 2, 4, 13 – Ріпнів; 3, 5 – Звенигород; 16 – Золочів; 14, 15, 18, 19 – Чижиків; 21 – Львів; 23 – карта поширення пам'яток почапського типу; 24, 25 – околиці Городенки; 26 – Висоцьке; 27, 32 – Передівання; 28 – Сокаль; 29, 31, 34 – Ясенівка; 33, 35, 36 – Велика Плавуча; 37 – Мишин (за: Сवेशніков 1974)

за І.К. Сवेशніковим, аналогії в різних культурах того часу (унетицькій, межановицькій, городоцько-здобницькій, стжижовській, середньодніпровській та ін.), як і деякі крем'яні та кістяні вироби (там само, с. 74 і далі). Автор вважав, що пам'ятки так трактованого типу Почапи з погляду поховального обряду, форм посуду та деяких мідних виробів дуже схожі на ті,

які представляють Веселе в Словаччині та Хлопціце в Польщі та, вочевидь, становлять східний варіант групи Хлопціце-Веселе, яку, можливо, з подальшим накопиченням джерел, можна буде виділити в окрему групу КШК (там само, с. 73). Дослідник додав, що ще не з'ясована причина певних особливостей, що стосуються тих двох таксономічних одиниць (Хлопціце-Веселе й Почапи), а саме, чи вона є наслідком гіршого стану джерел у західній частині українського Передкарпаття чи результатом пересування сюди відносно невеликих «племінних груп» з рисами

Крилосі чи Колоколіні (рис. 1В), І.К. Сवेशніков зарахував до локальних груп КШК пізньої фази її розвитку (Сवेशніков 1974, с. 49, 70, рис. 11; 19).

(як можна думати з контексту тих міркувань) Хлопіце-Веселе. Та яка б була їхня чисельність, вони, на думку автора, «відіграли певну роль в історії Передкарпаття, Поділля і Волині» (Свешніков 1974, с. 79).

Неважко помітити, що на таку оцінку щодо окремішності та зв'язку з іншими таксономічними одиницями пам'яток, зарахованих раніше іншими дослідниками, а 1959 р. й Т. Сулімирським (з опертям на джерела й стан уявлень про початок доби бронзи перед Другою світовою війною) до почапської культури, мав певний вплив поступ, який почав стверджуватися від 1960-х рр. завдяки знайомству з тим періодом у всій Європі, особливо Середній, зокрема й у Польщі. Виділена наприкінці XIX ст. унетичька культура в другій половині XX ст. завдяки новим відкриттям, особливо некрополів, а на деяких теренах і поселень (Sarnowska 1969, s. 262 і п.), була докладно визначена в межах виділених хронологічних фаз, а також етапів розвитку і то в різних частинах її великої території (рис. 2). В ході того вдалося вирізнити найстарше її вогнище — протоунетичьку культуру (рис. 2В), тісно пов'язане не тільки з субстратом (КШК і культурою дзвоноподібних кубків), але й усім середньо-наддунайським ранньобронзовим (поствучедольським) культурним колом (Gedl 1963; Moucha 1959; 1963; 1966; Ondraček 1964; 1967; Wojciechowski 1967; Machnik 1977). Відтак, стало можливим оцінити цивілізаційний поступ, що стався в тій культурі (та, безперечно, соціальній структурі) з плином часу та сягнув апогею в класичній фазі, виразом чого були і неймовірний розвиток металургії бронзи, і поява підкурганних поховань з багатим супроводом (рис. 2А), незаних для старшого її періоду та названих іноді князівськими (див. зокрема: Filip 1969, s. 61—64; Novotný 1986, s. 930—931; Czebreszuk 2001). Так само простежено й зону далекосяжних впливів тієї культури, особливо у фазі її розквіту, головню через експорт характерних тільки для неї, нерідко вишуканих бронзових виробів (зброя та прикраси), як і їх локальне наслідування (Kadrow 2001).

Майже паралельно з поглибленням знань про унетичьку культуру йшло вивчення так зв. епішнурового прикарпатського культурного кола (Machnik 1967), що охоплює межановицьку культуру в Малопольщі, певною мірою стижовську культуру на Люблінсько-Волинській височині, нігрянську групу південно-західної Словаччини (Točík 1963; Točík, Vldar 1971) і коштянську (Pastor 1962; 1969; 1978) у Ко-

шицькій улоговині на сході того краю (Machnik 1967; 1981; 1991; Koracz, Valde-Nowak 1987; Kadrow 2001). Важливим етапом того пізнавального процесу було виокремлення з КШК комплексів знахідок, окреслених спочатку як тип Хлопіце-Веселе (Machnik 1961; Točík 1963; Budínský-Kříčka 1965), а дещо пізніше — як група (Machnik 1981) і навіть культура (Machnik 1984), визнана за найстарше вогнище того кола (рис. 3).

Надходження нових матеріалів завдяки численним розкопкам у 60—70-і рр. могильників і поселень у Малопольщі⁷, особливо межановицької культури разом з групою Хлопіце-Веселе, стало якісним стрибком у пізнанні їх через залучення можливостей археології. Було знайдено й чіткі підстави для якомога повнішої таксономічної дефініції рис тієї культури (разом з наявними вже її локальними групами), її хронології та періодизації (Kadrow, Machnik 1993), що підтвердило місце комплексу типу Хлопіце-Веселе як визначника раннього етапу цієї культури, в якому старший відтинок названо протомежановицьким, а молодший — ранньомежановицьким (Kadrow, Machnik 1997). Окрім підтвердження безперечної участі культури дзвоноподібних кубків у культурних трансформаціях, які призвели до появи прото- й ранньомежановицьких рис, звернено також увагу на роль впливу на той процес і ширшого культурного кола, яке утворилося в другій половині III тис. до Р. Х. (у так зв. поствучедольський період) у басейні середнього й нижнього Дунаю (Machnik 1967; 1978; 1987; 1991), з яким, як з'ясувалося, слід значною мірою пов'язувати також генезу унетичької культури (Moucha 1966; Ondraček 1967), як і багато рис середньоєвропейської культури дзвоноподібних кубків (більшість форм посуду та деякі металеві вироби). Цим можна пояснити (рис. 9; 10) вражаючу подібність основних форм посуду (особливо черпаків, жбанів і мисок) найстаршої фази унетичької культури та дзвоноподібних кубків (особливо молодшої фази другої) до кераміки різних таксономічних одиниць того кола (починаючи від культури Макó-Косіги-Чака), а водночас до тих перших — і черпаків, жбанів і мисок старшого періоду межановицької культури. Іноді розбіжності стосуються тільки характерного способу оздоблення (відтисками шнура) і технологічних рис посуду останньої

⁷ Див.: Kempisty 1978; Machnik 1984; Machnikowie, Kaczanowski 1987; Kadrow, Machnikowie 1992; Baczynska 1994.

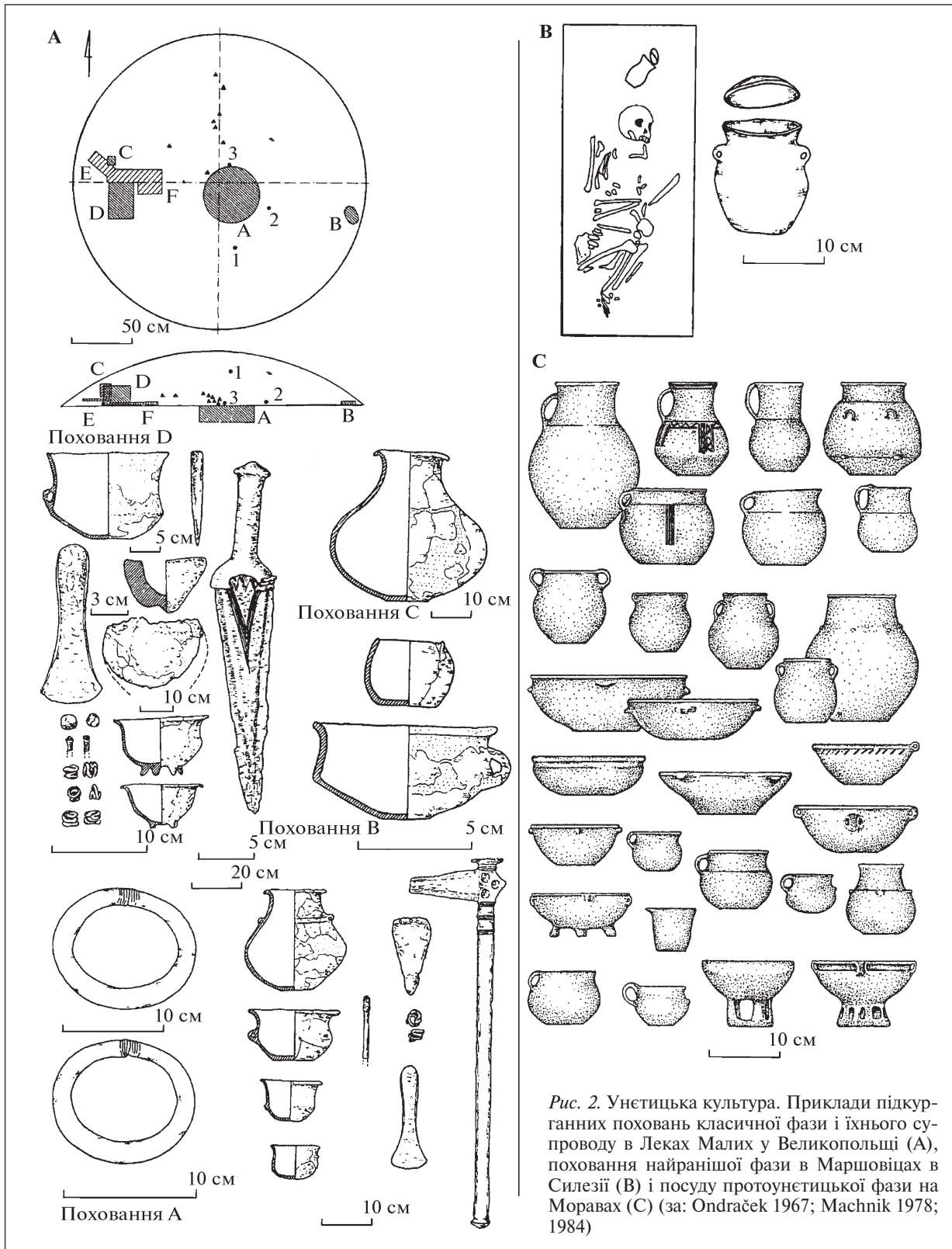

Рис. 2. Унеицька культура. Приклади підкур-
ганних поховань класичної фази і їхнього су-
проводу в Леках Малих у Великопольщі (А),
поховання найранішої фази в Маршовіцах в
Силезії (В) і посуду протоунеицької фази на
Моравах (С) (за: Ondraček 1967; Machnik 1978;
1984)

культури. Слід також наголосити, що та само-
бутня спільнота з боку форм кераміки (Mach-
nik 1987; 1991, s. 174, Fig. 35) у межах згаданого
поствучедольського середньо-наддунайського
культурного кола ранньої бронзи охоплює та-

кож значний обсяг посуду старших фаз таксо-
номічних одиниць епішнурового прикарпат-
ського культурного кола, це стосується й бага-
тьох інших знахідок, приміром мідних стилетів
з коротким трикутним лезом (Machnik 1991,

Fig. 36), деяких прикрас з мідного чи золотого дроту або бляшок, крем'яних або кам'яних серпуватих ножів і різних кістяних виробів, як, власне, в тих межах можна помітити типові найперше для другого кола (приміром, верболісті заушниці). Багато спільних рис помітно і в поховальному обряді, хоча розбіжності тут бувають більші, а іноді навіть значні⁸.

На противагу поступу в об'ємі знань про початки доби бронзи в басейні горішньої Одри, Вісли та на інших просторах Середньої Європи, що стався внаслідок значного й неперервного зростання різнобічно проаналізованих джерел⁹, ситуація на просторах понад горішнім Дністром і Західним Бугом набагато гірша. Це, безперечно, пов'язано з незначним приростом джерел через слабкий донедавна стан розкопок (Machnik, Pavliv, Petehyryč 2006). Та навіть і те, що було досягнуте у вивченні пізнього неоліту — початку бронзи на території Польщі та на південь від Карпат і Судетів, особливо з боку доопрацювання дефініції та хронології виділених там таксономічних одиниць (КШК, культури злочька, межановицька й унетичька), уможливило спробу впорядкувати матеріали з території на схід від Сяну (Machnik 1977; 1978; 1981; 1987; Kadrow, Machnik 1997; Бунятян 2010). Те стосується, в першу чергу, знахідок у похованнях з Почап, Чижикова, Великої Плавучі, Звенигорода, Ясенівки, Русилова, Ріпнева та ін. і випадково знайденого посуду (Львів) чи деяких металевих речей — із Переможного (кол. Хлопи), Хильчиць, Передівання тощо, з яких частина, відома вже Л. Козловському (Kozłowski 1928) і Я. Пастернакові (Пастернак 1933), була віднесена ними (коли ще не була знана межановицька культура) до унетичької культури, а пізніше всі їх Ю. Костжевський і початково Т. Суліміський зарахували до почапської культури (Kostrzewski 1939—1948; Sulimirski 1957—1959).

У світлі значно повніших ніж раніше знань про риси вказаних культур на території Польщі на всіх хронологічних їх фазах матеріали з-над

⁸ Приміром, у протоунетичькій культурі на Моравах (Ondraček 1967), як і в культурі дзвоноподібних кубків у районі Будапешта (Kalicz-Schreiber 1975; Schreiber-Kalicz 1984), досить часто трапляються тілопальні поховання, рідкісні в межановицькій культурі (Machnik 1981).

⁹ Той поступ відображений у багатьох публікаціях, які стосуються кінця неоліту та початку доби бронзи, що з'явилися в останні десятиліття, а також значною мірою виданих у матеріалах понад двох десятків міжнародних конференцій (див., приміром: Tasič 1984; Buchwaldek, Pleslowa-Štikowa 1986).

горішніх Дністра та Західного Бугу польські дослідники вважають найближчими до межановицької культури, в першу чергу, старшого її періоду на території Малопольщі, до чого, як пам'ятаємо, схилився й І.К. Сवेशніков, а нині також К.П. Бунятян (Сवेशніков 1974; Бунятян 2010, с. 22 та далі). Не помітили вони істотних типологічних розбіжностей між посудом, зарохованим колись до групи Хлопіце-Веселе (що позначає нині ранній горизонт межановицької культури) та черпаками й жбанами з указаної території (рис. 4А). Так само і більшість знайдених там металевих виробів мають відповідники в межановицькій культурі басейну Вісли, а деякі з них (як верболісті заушниці з видавленим зісподу ребром) указують на молодші фази її розвитку (Kadrow, Machnik 1997; Kadrow 2000).

Нові відкриття поселенських пам'яток над верхнім Дністром (рис. 4В), зокрема в Крилосі (Machnik, Tkaczuk 2003), Майничачі і Бикові, де провадила дослідження польсько-українська експедиція (Суhylyk, Hrybowyč, Machnik 2006, s. 174, гус. 11, I; Machnik, Pavliv, Petehyryč 2006a, s. 238, гус. 8), не тільки підтверджують спостережені збіжності, що стосуються в цьому разі також матеріалу поселень, а й дозволяють говорити про єдину культуру — межановицьку, ритм розвитку якої міг, ясна річ, протікати тут дещо інакше (Kadrow, Machnik 1997, s. 139 і n.). Адже локальні розбіжності стають чимдалі очевиднішими і в світлі останніх відкриттів у південно-східній частині Польщі (Machnik 2011)¹⁰.

У визначенні найстаршого в часі горизонту та водночас і в розвитку межановицької культури неодноразово звернено увагу на звичність у ньому, крім нових рис, запозичених із середньо-наддунайського культурного кола ранньої бронзи (головно, через посередництво культури дзвоноподібних кубків), також виразних ремінісценцій КШК, що проявляються не тільки в застосуванні відтисків шнура в оздобленні посуду (в дещо іншій концепції), представленого проте відмінними ніж у попередній культурі формами (черпаки та жбани, миски), в спорадичному вжитку пізніх типів кам'яних сокир і пластинчастих крем'яних знарядь, а в певному сенсі так само і в поховальному обряді (Machnik 1978; 1981; 1991; Kadrow, Machnik 1997). У тому разі наголошувалося, що на схід-

¹⁰ Чимало вказує на те, що над горішнім Дністром, як і на Західній Волині, ранньомежановицькі риси (у вигляді і форм посуду, і особливо оздоблення шнуром) тривали довше ніж над горішньою Віслою (Kadrow, Machnik 1997, s. 139 і n.).

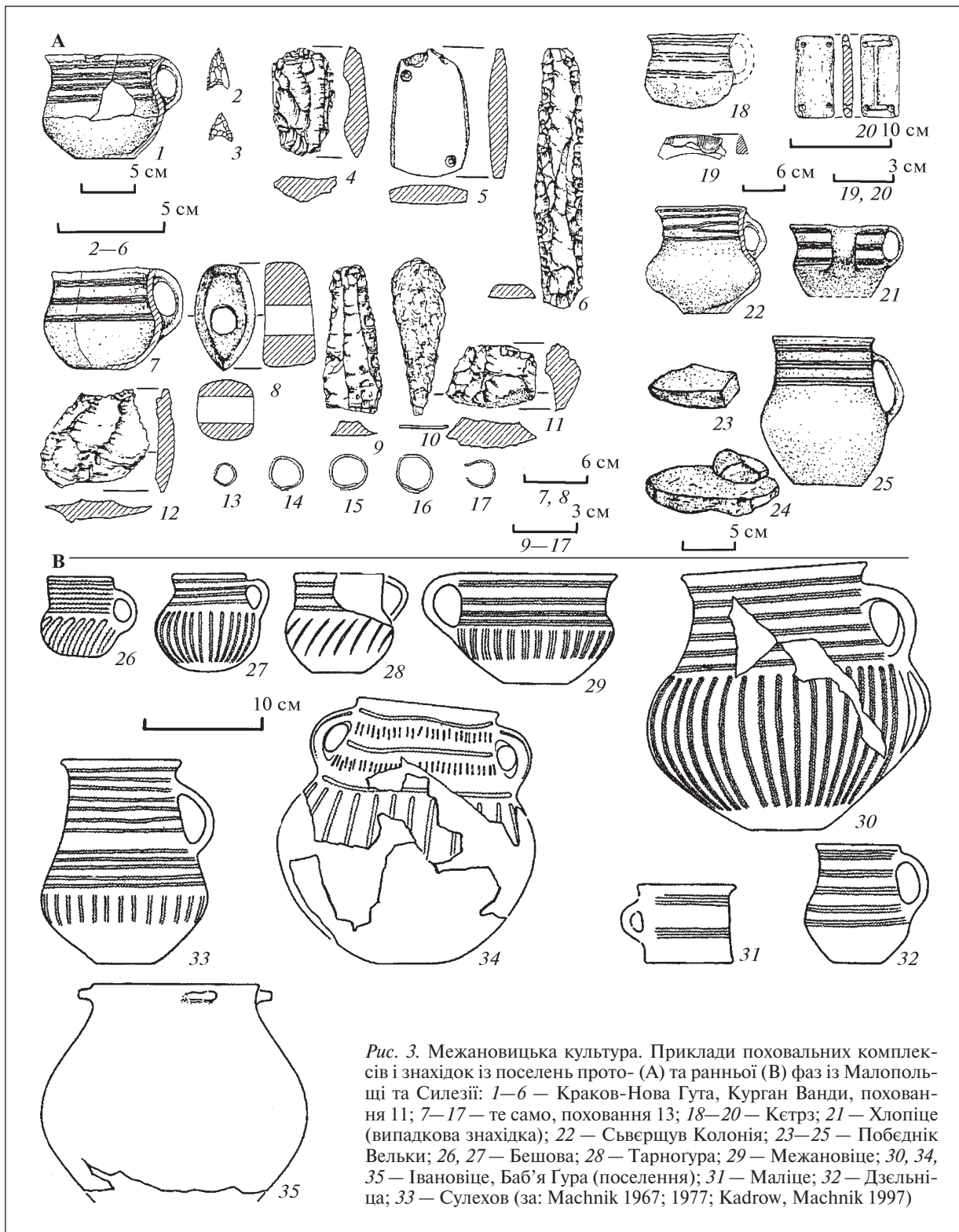
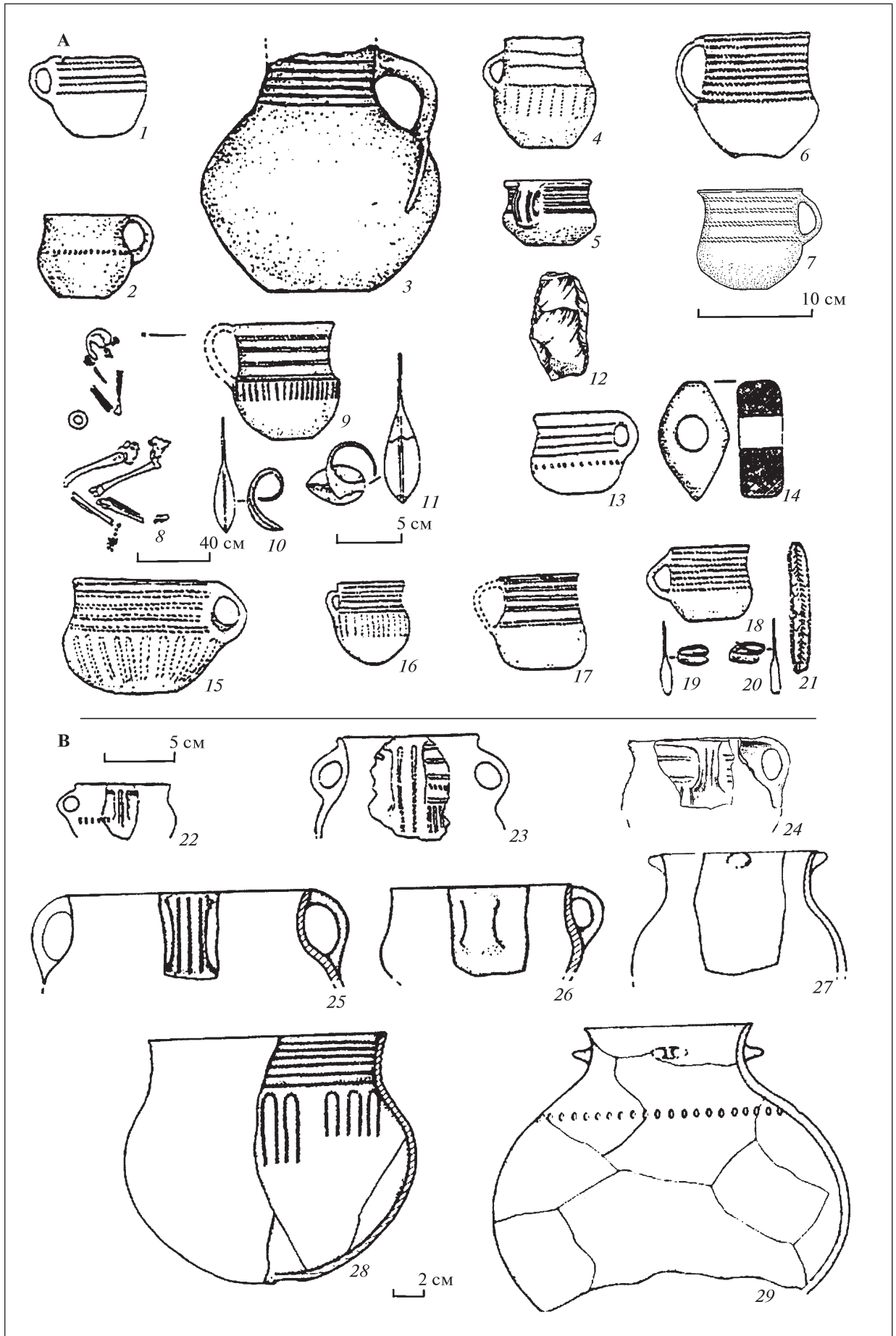

Рис. 3. Межановицька культура. Приклади поховальних комплексів і знахідок із поселень прото- (А) та ранньої (В) фаз із Малопольщі та Силезії: 1–6 – Краков-Нова Гута, Курган Ванди, поховання 11; 7–17 – те само, поховання 13; 18–20 – Кетрз; 21 – Хлопціце (випадкова знахідка); 22 – Сьвершув Колонія; 23–25 – Победнік Вельки; 26, 27 – Бешова; 28 – Тарногура; 29 – Межановіце; 30, 34, 35 – Івановіце, Баб'я Гура (поселення); 31 – Маліце; 32 – Дзельніца; 33 – Сулехов (за: Machnik 1967; 1977; Kadrow, Machnik 1997)

них обширах, куди доходили риси межановицької культури, такі ремінісценції розбавлені ще й традиціями інших культур, особливо культури кулястих амфор (що відзначали Ю. Костжевський та І.К. Свешніков). Те особливо стосується Поділля та Західної Воли-

ні, де слід також зважати на потужні впливи, що йшли з півдня, з басейну нижнього Дунаю через Покуття (Machnik 1981). Тут, окрім імпорту деяких мідних виробів семиградського зразка (як сокира типу Банья-Бюк із Писти-ня), в місці відкриття Л. Крушельницькою со-

◀ *Рис. 4.* Верхнє Наддністер'я. Приклади посуду з рíсами кераміки ранніх фаз межановицької культури та інших знахідок із поховань (А) та поселень (В): 1 — Дідилів; 2, 4 — Почапи; 3 — Звенигород; 5, 12—14 — Колоколин; 6 — Баличі; 7 — Львів; 8—11, 22, 23 — Ріпнів; 15, 25—29 — Крилос; 16, 17 — Ясенівка; 18—21 — Чижиків; 24 — Незвиська

леварень у Лоєвій трапилися фрагменти посуду з рíсами, на нашу думку, пізньої фази культури Шнекенберг-Гліна III (Крушельницька 2002, с. 145—146, рис. 57).

У верхів'ях Дністра знайдено поодинокі мідні вироби, які можна вважати імпортами з ще інших металургійних осередків і культурних кіл, зокрема кавказького (Свешніков 1974; Machnik 1987; 1991; Бунятян 2010), а також, найправдоподібніше, унетичького. Що до останньої, то це шпилька кіпрського типу, знайдена ще в XIX ст. у Путятинцях, і дві, як з'ясувалося, мідні (Свешніков 1974, с. 70, рис. 19, 1, 2) шийні гривни з гачками на кінцях з околиць Городенки (рис. 1В, 24, 25), раніше визнані за унетичький тип (Kozłowski 1928; Пастернак 1933 та ін.), що не піддається сумніву й нині. Водночас на ґрунті звичного стану знань про початок доби бронзи в Середній Європі та опертого на них і доконаного перегляду джерельної бази для пізнання того періоду на просторі на схід від Сяну, здається, не підлягає жодному сумніву, що тут так багато рис межановицької культури (характерних, у першу чергу, для її старших фаз у Малопольщі), що можемо говорити саме про неї (хоча, певно, в якомусь локальному варіанті), але в будь-якому разі — про її засадничий вплив на формування тутешнього культурного образу.

Цілковиту опозицію такому розумінню, до якого схиляється також К.П. Бунятян, яка добре знає проблематику пізнього неоліту й початку бронзи в Україні та Середній Європі, становить спроба М. Бандрівського повернутися до концепції Я. Пастернака та пов'язати вказаний матеріал з унетичькою культурою, а стисліше — прото- і ранньоунетичькою (Бандрівський 2011). Хоча він (рис. 5) сумнівається, як остаточно назвати ті матеріали, себто поховання в супроводі черпаків і жбанів з Ясенівки, Чижикова, Ріпнева, Великої Плавучої, Почап, а також випадкові знахідки мідних верболистих прикрас (приміром, з Переможного), — якщо не прямо (за Я. Пастернаком) східногалицькою групою унетичької культури, то старожитностями прото- й ранньоунетичького типу почапської культури або ж прото- і ранньоунетичького типу на заході

лісостепу України (Бандрівський 2011, с. 83). Та головне: на його думку, нині немає жодного сумніву в тому, що до межиріччя Дністра та Західного Бугу прибула з заходу (рис. 5) група людності тієї культури (там само, с. 81—82). Ті прибульці, вступивши в контакт з субстратом, репрезентованим КШК, витворили почапську культуру з домінуванням прото- і ранньоунетичьких рис. Знайдені ж у деяких курганах — у Баличах, Сірниках і Висоцькому (з не дуже зрозумілою стратиграфічною позицією) — здебільшого мідні (крім із Висоцького) стилети, які М. Бандрівський (там само, с. 99, рис. 12) визнає без сумніву за унетичькі, вказують на наявність уже тоді на вказаному просторі потужної верстви військової аристократії, представники якої прибули туди дещо раніше, тож застали ще людність КШК. Свідченням того має бути амфора, знайдена в кургані VII у Баличах (рис. 8С), поєднана ним услід за А. Кіццольою, Я. Пастернаком, Т. Сулімірським та І.К. Свешніковим з іншими виразно найпізнішими знахідками, зокрема металевими, відкритими там. Заодно стверджується, що прото- і ранньоунетичькі прибульці з'вілися тут до утворення межановицької культури, що засвідчує знайдений у кургані II у Великій Плавучі черпак (рис. 6А, 2), хоча й оздоблений відтисками шнура, але зразка, що відповідає посуду протоунетичької культури, а не межановицької (Бандрівський 2011, с. 82, 94, рис. 11, 12).

На раніше за межановицьку культуру, а разом синхронне протоунетичькій культурі проникнення людності з-над горішнього Дунаю (чому з-над горішнього?) до верхів'їв Дністра вказує, на думку М. Бандрівського, форма жбанів на цьому обширі. Мається на увазі жбан, оздоблений горизонтальними пасмами відтисків шнура, знайдений поза центром кургану II у Старому Гвізді (Sulimirski 1968, р. 151, Fig. 10, б), і два (з яких один оздоблений горизонтальними одинарними відбитками грубого шнура) із поховань 5 і 6 (рис. 1А, 5) у Звенигороді (Свешніков 1974, с. 76, рис. 22, 12, 14). Дивно, як пише М. Бандрівський, що українські археологи досі дистанціювалися від розв'язання вказаної проблеми, тобто очевидної для нього наявності прото- і ранньоунетичьких старожитностей у межиріччі Дністра та Західного Бугу, що *«спрокувало нав'язування цим пам'яткам назви хоча й сусідньої, але — чужої за генезисом і стилем культури — межановицької»* (Бандрівський 2011, с. 82). А та культура сформувалася пізніше ніж з'явилися над горішнім Дністром представники прото- і ранньоунетичької культури

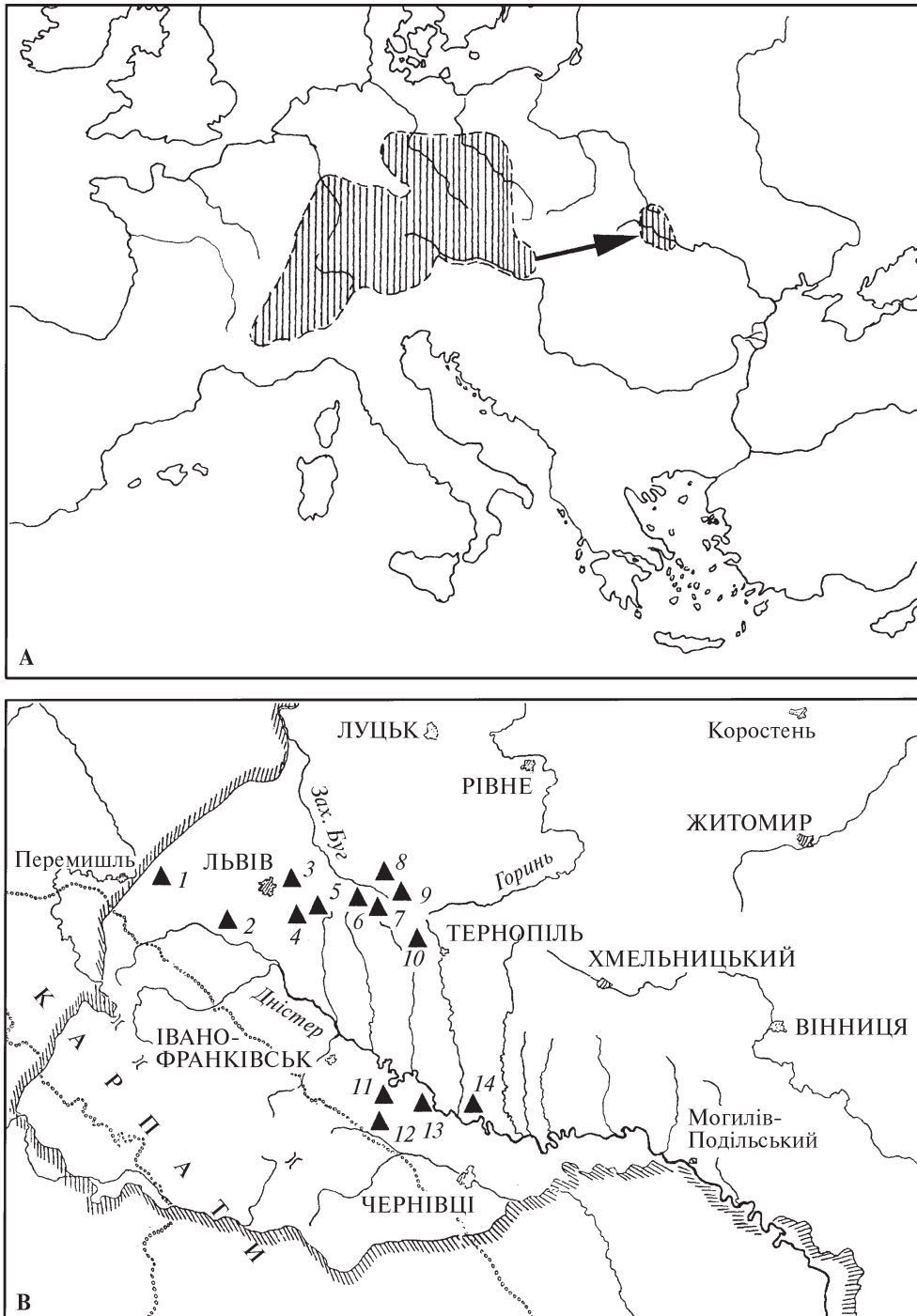

Рис. 5. Унетицька культура за М. Бандрівським: А — обшир із вказівкою напрямку розселення на схід; В — пам'ятки прото- й унетицького типу в басейні верхнього Дністра

тицької; крім того, в межановицькій культурі знані тільки ґрунтові поховання в той час як прибульці з-над Дунаю ховали небіжчиків під курганами (там само, с. 81).

Задасося запитанням, чи з'явилися хоч якісь істотні підстави для такого категоричного заперечення М. Бандрівським (спровокованого занеуханням унетицької проблематики українськими археологами) зв'язку вказаних

пам'яток більшою чи меншою мірою з межановицькою культурою та визнання їх прото- і ранньоунетицькими з усіма наслідками не тільки таксономічного роду, а й що стосуються способу та обставин заявленого досягнення носіями тієї культури межиріччя Дністра й Західного Бугу? Ні. М. Бандрівський апелює до тих само джерел, що й І.К. Свешніков та інші дослідники, які займаються початком доби

бронзи цієї частини Європи та не вбачають у них підстав (таксономічних рис) для висунення такого погляду. Що більше, нинішні знання не тільки про унетицьку культуру в усіх її хронологічних фазах і етапах розвитку, а й про весь період набагато глибші й ширші ніж у часи, коли тільки та культура (унетицька) могла становити для Л. Козловського чи Я. Пастернака єдиний орієнтир для віднесення пам'яток ранньої пори доби бронзи не лише з-над верхнього Дністра та Західного Бугу, а й з-над горішньої Вісли.

Одним із важливих аргументів, що змусив М. Бандрівського відхилити належність вказаних матеріалів до межановицької культури, є те, що чимало з них виявлено в курганах, себто, у вигляді поховань, характерних для прото- і ранньоунетицької людності, але не для вказаної культури. Та, **по-перше**, кургани в унетицькій культурі з'явилися (поряд з плоскими цвинтарями) лише в пізньому періоді її розвитку, тобто класичній фазі (рис. 2А), та зведені для осіб з багатим супроводом — окрім ефектної кераміки, це бронзові, бурштинові й золоті прикраси, а ще зброя (зокрема, стилетові скіпетри), що найнаочніше демонструють виділення вищої суспільної верстви (Czebreszuk 2001; Kadrow 2001). Натомість зі старшого періоду тієї культури знаємо тільки плоскі поховання (рис. 2В), в яких небіжчики поховані найчастіше на правому боці по осі Пд—Пн і з дуже скромним супроводом (особливо у фазі прото- і ранньоунетицькій) — поодинокий посуд, кістяні та крем'яні вироби, зрідка мідні (Gedl 1963; Moucha 1966; Ondraček 1974), не відрізняючись за скромністю супроводу від поховань інших культур того часу Середньої Європи (Machnik 1991), зокрема й прото- і ранньомежановицької (Kadrow, Machnik 1997).

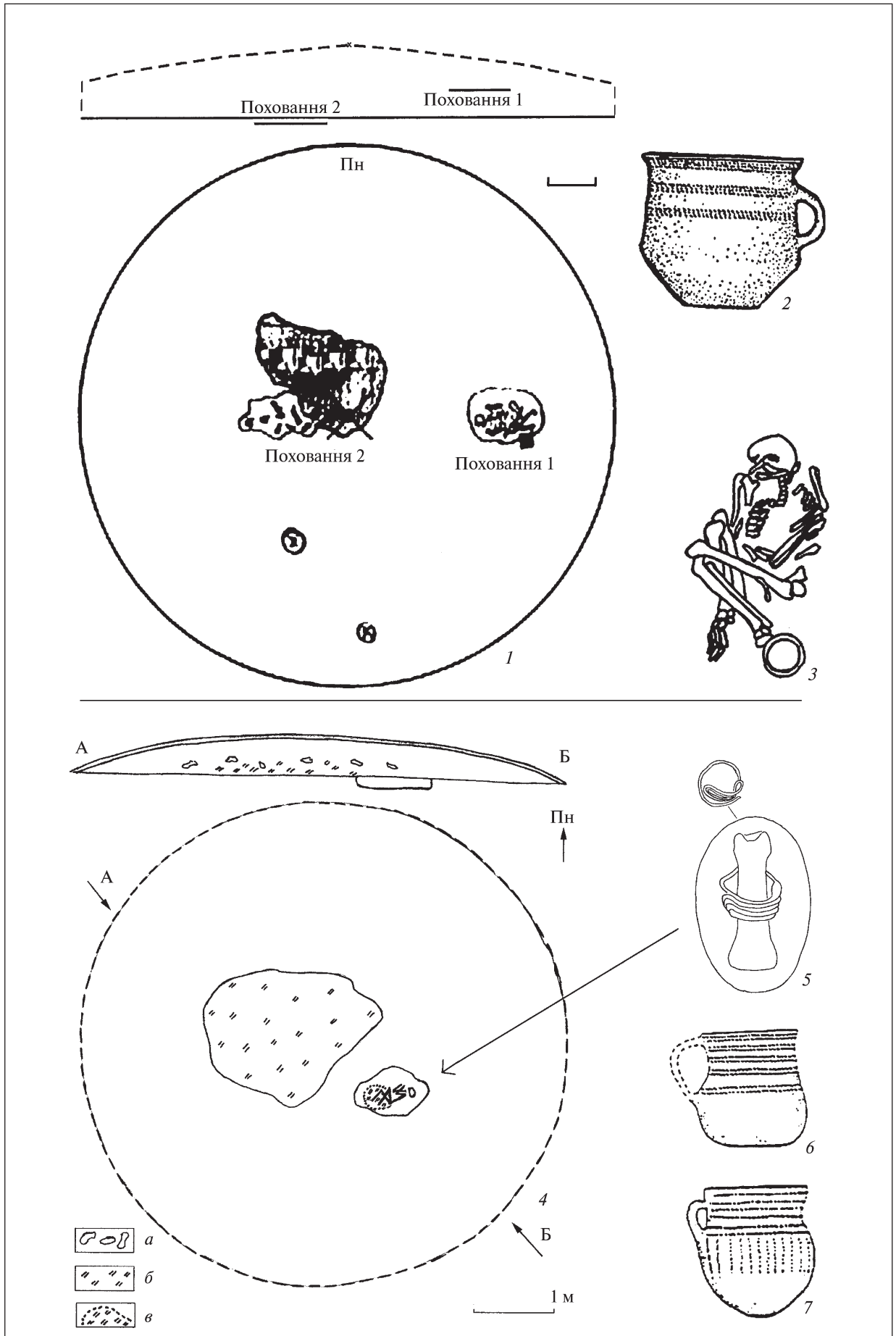
По-друге, не менші сумніви викликає й заява М. Бандрівського, що всі знайдені в курганах верхнього Подністер'я комплекси чи поодинокі знахідки з рисами, з його погляду, прото- і ранньоунетицької культури, належать до супроводу поховань, для яких і були насипані кургани, а саме, кургани II у Великій Плавучі, I, II і IV в Ясенівці, I у Сірниках, II у Старому Гвіздці, III у Висоцькому та VII у Баличах. Нагадаємо, вони були розкопані перед Другою світовою війною, а деякі (в Баличах і Висоцькому) — ще перед Першою, коли методи розкопок і звіти про те зазвичай не відповідали навіть вимогам того часу, тож треба дуже обережно користуватися тими даними, хоча, напевно, якимось можна довіряти більше.

Завдяки вцілілому в архіві Археологічного музею в Кракові детальному опису (разом з польовими рисунками) розкопок Р. Ямки кургану II у Великій Плавучі, без жодних сумнівів можемо стверджувати, що поховання 1, наведене М. Бандрівським як підкурғанне (з типовим, з нашого погляду, для ранньої фази межановицької культури супроводом), було влаштоване в насипі кургану заввишки 1,35 м на глибині 0,60 м від його верхівки та приблизно за 2,0 м на схід від центру (рис. 6А, 1). Нижче в центрі кургану трапилися знищені якимось вкопом (може, грабіжницьким) сліди ями поховання 2, виритої в материку та, зважаючи на супровід (кам'яна сокира та крем'яне вістря стріли), КШК. Тож поховання 1, яке нас цікавить, було впускним, молодшим за розміщене нижче та в центрі підкурғанного простору, для якого й зведено напевно той насип.

Так само і поховання в кургані I у Сірниках, яке привернуло увагу М. Бандрівського через знахідку в ньому мідного леза стилета, було влаштоване в насипі високого (2,5 м) кургану на глибині близько 0,6 м від верхівки. Натомість значно нижче, під насипом, розміщувалася вирита в материку прямокутна з заокругленими кутками яма розміром 2,0 × 1,5 м, орієнтована С—З, у якій, проте, не зафіксовано скелета й супроводу (Sulimirski 1968, р. 146). Така ситуація, коли кістки й супровід не збереглися, доволі часто трапляється в курганах КШК не тільки басейну Дністра, а й на інших великих її обширах (Sulimirski 1968; Machnik 1979). Та в будь-якому разі важко інтерпретувати так мілко влаштоване в насипі перше поховання як таке, для якого був зведений доволі великий курган.

З-поміж пам'яток, згаданих М. Бандрівським, фігурує поховання з двома посудинами, зокрема жбаноподібним черпаком, відкрите в дуже поруйнованому оранкою кургані II у Старому Гвіздці. Воно справді розміщувалося під насипом, але не в ямі, а на давній поверхні та приблизно за 2,0 м на ПнЗ від центру (Sulimirski 1968, р. 151, Plan 40, 3). У кургані виявлено ще багато знахідок — уламків посуду та крем'яних виробів, які тяжіли до трьох скупчень, зокрема і в центральній його частині, і стратиграфічна позиція яких, на нашу думку, не зовсім з'ясована.

Дещо незрозуміла й ситуація в курганах у Ясенівці. Поховання в кургані I з мідною каблукою на пальці небіжчиці (рис. 6В, 4, 5) дійсно розміщувалося в ямі, виритій у материку, але не в центрі підкурғанного про-

◀ *Рис. 6.* Епішнуровий горизонт пам'яток Верхньої Наддністрянщини: 1–3 — Велика Плавуча, курган II, планіграфічна й стратиграфічна позиція поховання I та його супровід; 4, 5 — планіграфічна й стратиграфічна позиція поховання в кургані I в Ясенівці (реконструкція М. Бандрівського) та його супровід; 6, 7 — черпаки з курганів IV та II в Ясенівці

сторю, де трапилося обширне вогнище (Бандрівський 2011, с. 92, рис. 10). Насип кургану IV прикривав велике згарище, на якому в південній частині лежали черпак (рис. 6В, б) і крем'яне знаряддя на довгій пластині (Пастернак 1933, с. 69). Натомість у кургані II черпак виявлений у центрі, на рівні давнього горизонту чи трохи нижче (рис. 6В, 7). Навіть якщо ці кургани були зведені над похованнями ранньої бронзи чи були якимись символічними об'єктами (як курган IV), то і в цьому разі не можна сумніватися в їхній належності: знайдені в них черпаки цілком зіставні з межановицькою культурою.

В інших умовах здійснено поховання, також згадане М. Бандрівським, у кургані в Русилові. Воно розміщувалося в центрі підкурғанного простору в розлозі заглибленні діаметром 12 м, що врзалося в материк приблизно на 0,3 м (Врук 1934, с. 86 і п., гус. 1). Біля небіжчика знайдено крем'яне надламане вістря списа, серед кісток грудної клітини — стрілу (пізнього зразка, такі відомі в межановицькій культурі та стжижовській), а біля черепа — кілька уламків мідної бляшки та дроту, а також золоту заушницю так зв. ірландського типу (Врук 1934, с. 87, гус. 3). Поза похованням, за 2,5 м від скелету та за 0,3 м вище нього, знайдено кам'яну сокиру та різні крем'яні вироби. З погляду на предмети біля скелету, то було поховання того горизонту, що відповідає в басейні верхньої Вісли вже просунутій у своєму розвитку межановицькій культурі, а на Волині — стжижовській (Głósik 1968; Свешніков 1974). Якщо те поховання не було впускним до кургану КШК, як поховання з залізною фібулою IV ст. (Врук 1934, с. 86–87, гус. 2), то, безперечно, воно вказувало б, що традиція курғанних поховань утримувалася в басейні верхнього Дністра (в межах ще побутуючої там КШК) аж до часу появи там таких речей як крем'яне вістря списа чи золота заушниця ірландського типу, які визначають уже початок доби бронзи¹¹.

¹¹ На довше ніж у басейні горішньої Вісли побутування звичаю зводити людністю КШК кургани над Дністром можуть указувати пізні дати, що припадають приблизно на 2300 ВС, отримані для могил у Бикові (Machnik, Pavliv, Petehyryč 2006a).

Відтак, обставини відкриття поховань, які М. Бандрівський пов'язує з прото- і ранньоунетицькою культурою і над якими, на його думку, зведені кургани, унеможливають такий однозначний висновок. Новітні досконаліші розкопки курғанів КШК в басейні Вісли та Західного Бугу (Kempisty 1978; Włodarczak 2006), нещодавні на Сокальській гряді (Machnik, Bagińska, Koman 2009) і останні на лесових узвишсях південно-східної Польщі (Machnik 2011) вказують, що їх використовували для влаштування пізніших поховань, особливо людність межановицької культури. Ті поховання вміщені в насип чи поза ним, іноді чітко в центрі над похованням КШК, над яким і був насипаний курган, як, приміром, у Середній, курган 3 (Jarosz 2002, s. 6 і п., гус. 7; 9; 10). Є навіть приклад — курган 2 в Лубче 25, де яма поховання межановицької культури перетнула весь насип аж до дна могили старшої фази КШК, вкопаної в материк (Machnik, Bagińska, Koman 2009, s. 62–68)¹². З подібною ситуацією, схоже, маємо справу не тільки в разі впушених у насип поховань як у Великій Плавучі та Сирниках, а й Старому Гвіздці та Ясенівці, хоча в двох останніх поховання виявлені під насипом на давньому горизонті (Старий Гвіздець) і навіть у материка (Ясенівка, курган I і, можливо, II).

По-третє, немає підстав трактувати всі знахідки з кургану VII у Баличах (рис. 8В) як супровід поховання, себто закритий комплекс, як вважав не тільки аматор, яким був полковник австро-угорської армії А. Кіццоля, а й пізніші дослідники (помітивши в ньому риси ранньої бронзи) від Л. Козловського, Т. Сулімирського до І.К. Свешнікова. М. Бандрівський, спираючись на те переконання, не тільки зараховує цей курган до об'єктів, пов'язаних з прото- і ранньоунетицькою культурою, а й вибудовує, як пам'ятаємо, власну версію соціально-культурного процесу, пов'язаного з появою тієї культури над верхнім Дністром. Він не згоден з виконаним П. Ярошем і Я. Махніком критичним аналізом інформації, поданої в звіті А. Кіццолі, де вперше піддано сумніву гомогенний

¹² У цьому разі виконавці того поховання могли піклуватися не лише про вміщення свого небіжчика поблизу справжнього чи вданого пращура, а й про найліпше його убезпечення (укриття), а таким, безперечно, було місце під насипом кургану. Принагідно додамо, що незгадані М. Бандрівським поховання, що супроводжувалися посудом, подібним до знайденого в Почапах і Ясенівці, в кургані III в Колоколіні були, найправдоподібніше, впушені до кургану КШК (Sulimirski 1968, p. 141, Plan 31; Fig. 10, 2; Pl. 6, 19).

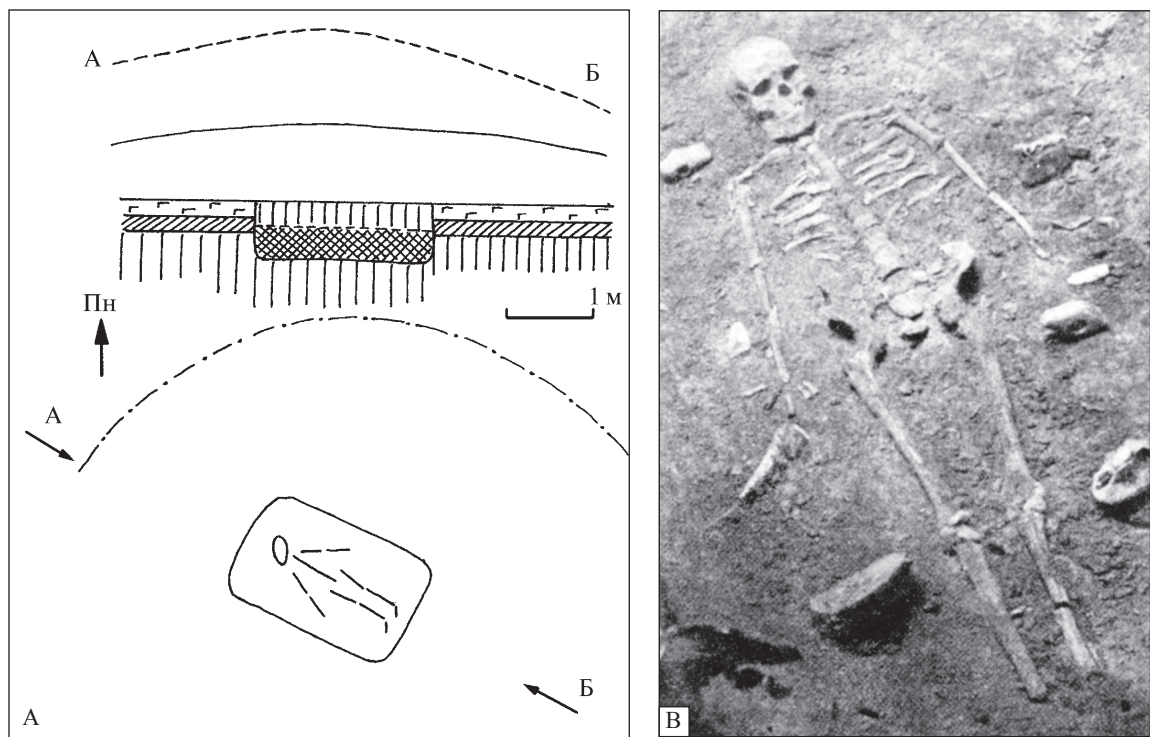

Рис. 7. Балічі: А — реконструйований М. Бандрівським курган VII; В — фото А. Кіццолі скелету в кургані XVI

характер знайдених у кургані VII, а також кургані XVI речей і зроблено спробу довести, що насправді вони входили до супроводу різночасових поховань (рис. 8С і D), а також, що відкрите на глибині 1,7 м від верхівки кургану VII поховання з випростаним скелетом дорослого чоловіка було впускним (Jarosz, Machnik 2000, s. 117). Окрім вказівки на істотні хронологічні й культурні розбіжності між знахідками (металевими, кам'яними, крем'яними та керамікою), які буцімто супроводжували те поховання (рис. 8А і В), ми звернули увагу й на інше — на надто впорядковане та не менш «симетричне» (ніде в такій мірі не спостережене в похованнях пізнього неоліту та початку бронзи) їх розміщення біля скелету в кургані XVI (рис. 7В); (Chizzola 1903, S. 148, Fig. 185). Складається невідворотне враження, що так само й поза скелета ним «доопрацьована» (про що свідчить за багато кісток рук, 3-поміж яких є явно тваринні, і неприродна позиція ребер), як і розміщені біля нього речі — чисті від землі та, може, й спеціально підібрані для фото¹³. Дуже вірогідно, що це само стосується й кургану VII. Схо-

же, що за тодішніми уявленнями, в часи слабких знань щодо культурної таксономії та хронології, всі чи більшість знахідок, виявлених у межах кургану (у різних місцях), пов'язували з особою, скелет якої вцілів (рис. 8В).

Для М. Бандрівського скелет у кургані VII розміщувався в підкурганній центральній могилі, заглибленій у материк і засипаній спочатку чорною землею, взятою з довколишнього ґрунту, а потім — жовтою материковою, видобутою при ритті могили, над якою був насипаний невеликий курган (рис. 7А), а всі вказані в описі скелету А. Кіццолі знахідки становили супровід небіжчика (Бандрівський 2011, с. 87, рис. 5). Той погляд, що має доводити тезу про підкурганне поховання з супроводом з рисами унетицької культури, спирається на оригінальну інтерпретацію, а радше реінтерпретацію не дуже об'ємного опису структури загалом усіх розкопаних курганів у Балічах, наданий А. Кіццольою, а за ним повторений Я. Пастернаком. За версією відкривача, розкопані кургани влаштовані однаково: ззовні шар твердої жовтої глини завтовшки приблизно 30—40 см, що вкривав і мав убезпечувати руйнацію ядра кургану від дії атмосферних явищ, зведеного з темної жирної твердої землі, а разом — і поховання та його супровід. Він також зазначав, що біля жодного кургану не зафіксовано місце вибирання ґрунту для зведення насипу, тож її змушені були доправляти здалеку. Стіль-

¹³ На нехтування А. Кіццольою деталями може вказувати й спосіб ілюстрування (немов по пам'яті) деяких знахідок із розкопаних ним курганів, особливо кераміки, котра насправді має інший вигляд (Chizzola 1903, S. 115—116, Fig. 180; 181; 184).

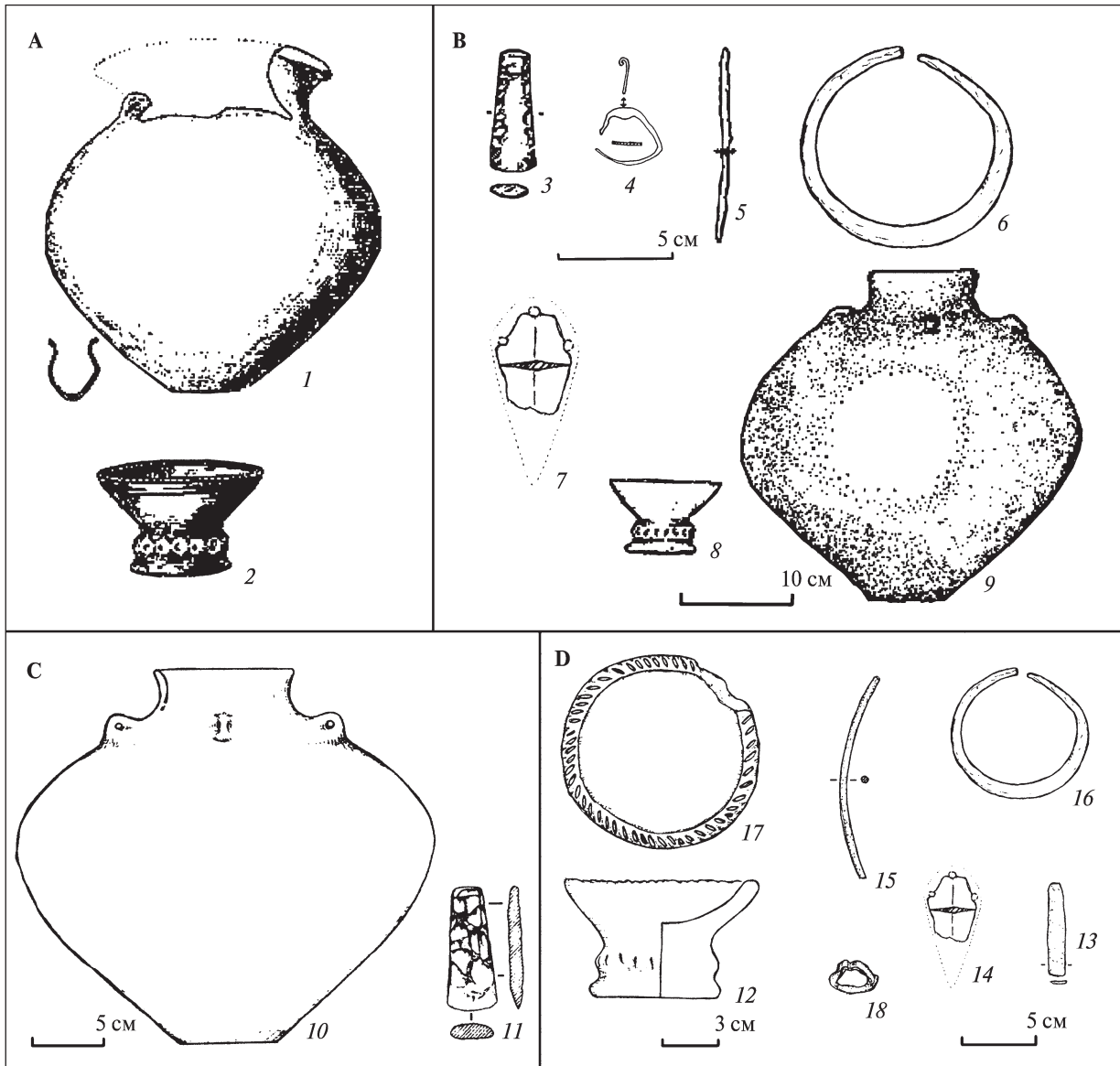

Рис. 8. Баличі, курган VII, версії супроводу поховання: А — за: Chizzola 1903; В — за: Sulimirski 1968; Свешніков 1974; Бандрівський 2011; С, D — старший і молодший комплекси за: Jarosz, Machnik 2000

ки й саме стільки написав А. Кіццоля про будову курганів у Баличах (Chizzola 1903, S. 142). А от як те подав Я. Пастернак (на якого посилається М. Бандрівський). Його дещо скорочена й пристосована тільки до кургану VII версія переказу А. Кіццолі звучить так: «Кіццолі дивувало таке, а не відворотне наверстввання насипу, яке одна-че зовсім природне: наперед присипали небіжчика чорною землею, яку зібрали з поверхні терену кругом нього, опісля дали на це жовту глину, яку добули з-під гумусу, а що на жовтій землі нема сьогодні ще чорної, винні цьому атмосферичні впливи, дощі та вітри, які знесли та зміли новоутворений гумус у низ» (Пастернак 1933, с. 70, прим. 18).

На ґрунті так поданої Я. Пастернаком версії перекладу А. Кіццолі про будову кургану VII (де

немає вказівок ні на його розміри, ні на стратиграфічну позицію скелета), а також пізнішої інформації Т. Сулімірського (Sulimirski 1968, р. 122), який, відвідавши 1936 р. Баличі, зауважив, що курган VII був одним з найменших у групі (тобто не такий, як про те інформував А. Кіццоля напередодні розкопок)¹⁴, М. Бан-

¹⁴ Звіт про візит до Баличів напередодні розкопок, до якого додано план розміщення курганів, зберігається в архіві Археологічного музею в Кракові серед обширної переписки А. Кіццолі з В. Деметрикевичем (Jarosz, Machnik 2007, s. 113, рис. 1). На те, що то був великий курган, у всякому разі такий, що вирізнявся (може, власне розмірами) з-поміж інших, можливо, свідчить інформація А. Кіццолі (Chizzola 1903, S. 152) про місцеву легенду, що в ньому в давнину на скляному троні був похований могутній володар.

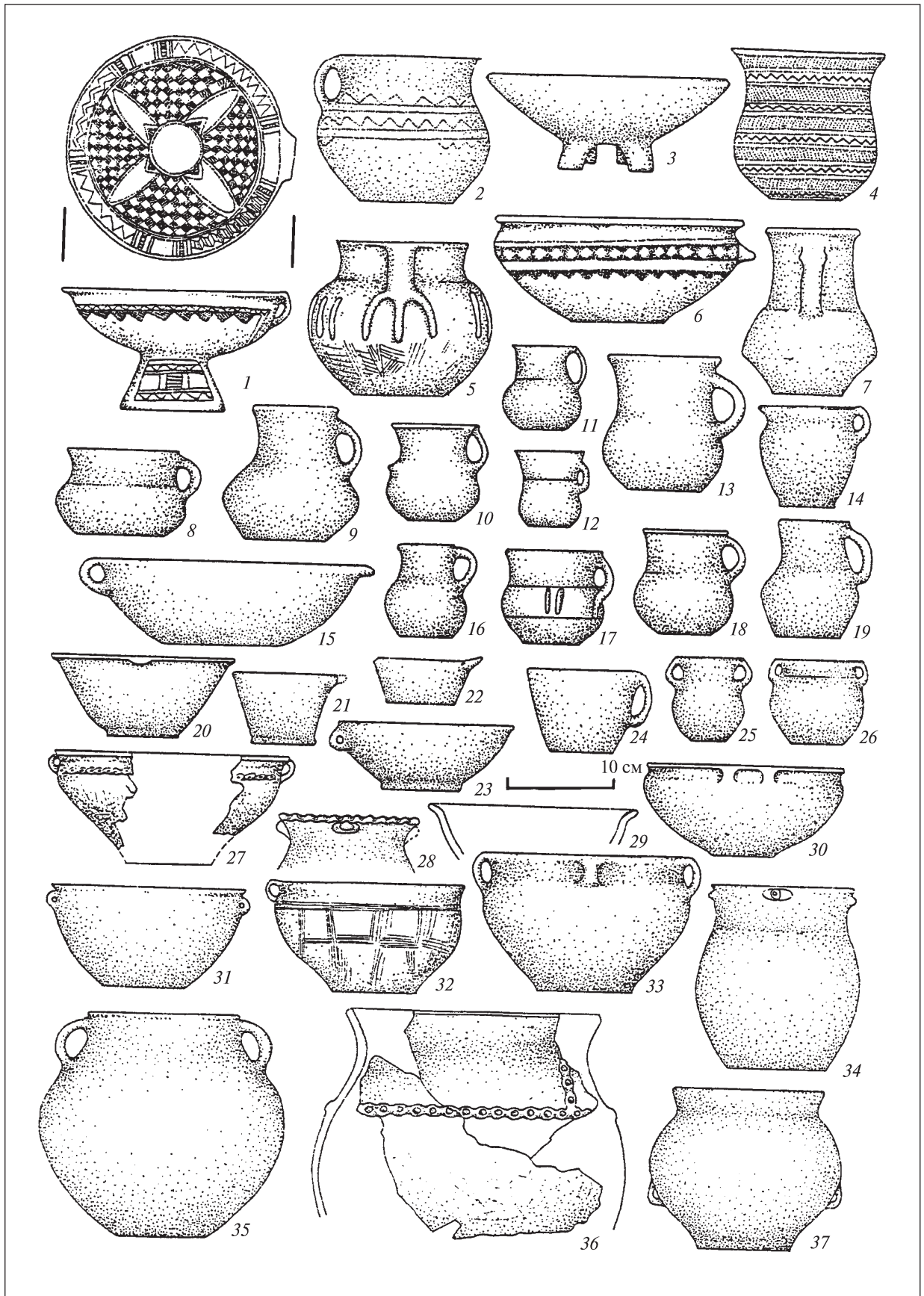

Рис. 9. Кераміка культури дзвоноподібних кубків (за: Schreiber-Kalicz 1948; Machnik 1991)

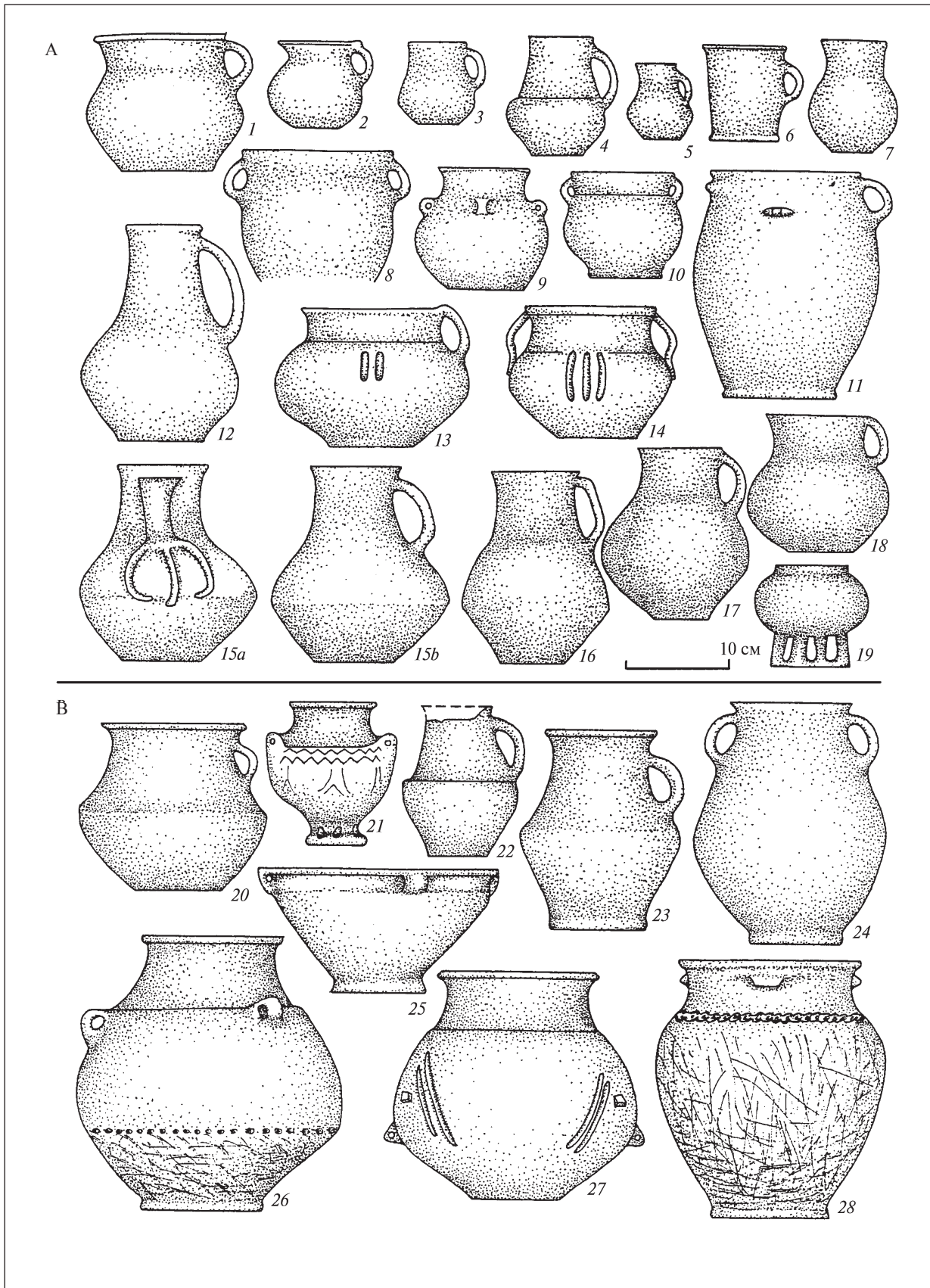

Рис. 10. Протоагіревська культура: А — старша фаза; В — молодша фаза (за: Schreiber-Kalicz 1948; Machnik 1991)

дрівський подає власну реконструкцію стратиграфічної ситуації в тому кургані (рис. 7А), ілюструючи її видуманим рисунком (Бандрівський 2011, с. 87, рис. 8). Адже ні з опису А. Кіццолі, ні навіть із дещо «модифікованої» його версії Я. Пастернаком жодним чином не впливає, що скелет розміщувався, як хоче М. Бандрівський, у ямі, вкопаній у материк, і був прикритий (після її засипання чорною землею) жовтою материковою глиною, видобутою з неї. Повторимо, за А. Кіццолью, шар жовтої глини прикривав ядро насипу (а не заповнення поховальної ями), зведене «з чорної жирної твердої землі», в якій на глибині 1,7 м від верхівки кургану (себто в насипі) трапився скелет. Принагідно додамо, що та перша жовта верства, яку А. Кіццоля вважав спеціально вкладеною для забезпечення від впливу атмосферних явищ ядра кургану та поховань, зафіксована в усіх досліджених тут курганах та є нічим іншим як натуральним поверхневим елювіальним шаром¹⁵, що набув, особливо на лесових узгір'ях, ясно-жовтого забарвлення (див., зокрема: Machnik, Bagińska, Koman 2009, s. 126, гус. 95; Махнік, Павлів, Петегірич 2011, с. 40, 60, 112, рис. 6; 27; 34).

Стосовно ж перекопання М. Бандрівського про початковий незначний розмір, як то виходить з переказу Т. Сулімірського, кургану VII у Баличах, з чого він робить висновок, що відкритий у ньому скелет розміщувався в ямі, вкопаній у материк, зауважимо, що розкопаний чи знесений насип принаймні до глибини 1,7 м від верхівки (до рівня виявлення скелету), не міг мати таку висоту, коли через 35 років після його розкопок Баличі відвідав Т. Сулімірський. Курган не був реконструйований після розкопок (як то загалом чинять нині), тож його рештки потрапили під дію природних і антропогенних чинників, які з часом і призвели до цілковитого зникнення не тільки кургану VII, а й усіх указаних А. Кіццолью¹⁶.

Відтак, у світлі того, що ми маємо з переказу А. Кіццолі про здійснені ним 110 років тому відкриття, а також, виходячи зі знань про структуру давніх курганів і таксономію рухомих пам'яток тих часів, мусимо сказати, що і в разі кургану VII у Баличах немає жодних нових даних, які б уможливили визнати відкрите там поховання за таке, заради якого був зведений той курган, і приписа-

ти йому всі знайдені там речі, що супроводжували представника (як того хоче М. Бандрівський) прото- і ранньоунетицької культури.

Підаючи критичній оцінці джерела, на які спирається М. Бандрівський щодо їх прото- і ранньоунетицького характеру, не можна зняти з порядку денного й цілковитий брак підстав нехтувати ранньомежановицькими рисами посуду, себто характерними черпаками й жбанамі, а також деякими мідними виробами, особливо верболистими заушницями, які супроводжували поховання в курганах (кургани II і IV в Ясенівці та IV і XVII у Баличах) і плоских могилах (Ріпнів, Почапи або Чижиків). Адже посуд із них відрізняється від прото- і ранньоунетицької кераміки, може, не так загальною формою (значною мірою спільною для багатьох таксономічних одиниць тієї пори (рис. 9; 10), що мали зв'язки з середньо-наддунайським колом культур), як характерною орнаментациєю з горизонтальних і часто вертикальних відбитків шнура (рис. 1), нерідко й на вушках, а також специфічними технологічними рисами (домішкою в глині, оформленням поверхні та ін.). У межановицькій культурі, особливо її молодших фазах, вочевидь маємо справу з посудом — що з черпаками, що зі жбанамі, нездобленими відбитками шнура, а різного роду пластичними реберцями (Kadrow, Machnik 1997, s. 69, гус. 27), що дуже типово для унетицької кераміки, зокрема й протоунетицької (Ondraček 1967). Хоча в ній (особливо на території Силезії) спорадично трапляються черпаки, орнаментовані відбитками шнура (Machnik 1977, Tabl. XVII, 14), однак і в цьому разі посуд виконаний із сировини, прикметної для однієї з указаних культур.

Якщо ж ідеться про мідні верболисті прикраси, то вони прикметні для епішнурового прикарпатського кола культур, зокрема межановицької, в якій в основному представлені два їх типи — в західній частині з плоским листочком (в Словаччині з відлитим реберцем), у східній¹⁷ — з видавленим зісподу ребром (Тошк 1963; Machnik 1982, s. 87 і н.; Kadrow 2000, s. 141 і н., гус. 1, 7). В унетицькій культурі верболисті заушниці рідкісні та всупереч тому, як вважалося раніше (коли ще не була виділена жодна з таксономічних одиниць епішнурового прикарпатського культурного кола), їх слід трактувати як імпорти з межановицької куль-

¹⁵ Див. зокр.: Komornicki et al. 1990.

¹⁶ Під час розвідок польсько-української експедиції на початку XXI ст. в околицях Баличів не зафіксовано жодних слідів курганів.

¹⁷ Мається на увазі городоцько-здобицька культура, яку автор статті вважає східним варіантом межановицької (прим. — К. Б.).

тури, так само як і рідкісні в Малопольщі мідні чи бронзові вироби унетицького типу, що з'явилися на цьому обширі в основному за пізньої фази цієї культури (Kadrow, Machnik 1997, s. 91, гус. 72, 2). Тож не може дивувати їхня звичність і над Дністром (приміром, згадані шийні гривни з гачками на кінцях чи так зв. кіпрська шпилька), а тим паче знахідки невеликих стилетів, як у Сірниках (Бандрівський 2011, с. 99, рис. 12, 2)¹⁸, чи прикрас із дроту зі зворотним звоєм, як у Ясенівці та Передіванні (рис. 1В, 3I, 32), чи, зрештою, браслета з кургану VII у Баличах (рис. 8В, б), які спостерігаємо в різних культурах (зокрема, Отомані, Мокрін, Нагірев, Хатван) того часу що в басейні середнього та нижнього Дунаю (Ордентлих 1963, р. 136, рис. 1; Girić 1971, Tabl. III, 1, 2; V, 3; X, 1, 3; XII, 2; XVI, 2; XXXVIII, 3; Kalicz 1984, Tabl. LVII, 28; Schreiber-Kalicz 1984, Tabl. LI, 5), що так само на північ від Карпат і Судетів (Gedl 1979; Machnik 1982; Blajer 1990). Такі речі (різ-

¹⁸ Подібні мідні стилети є і в культурі дзвоноподібних кубків (зокрема: Kupa, Matoušek 1978, s. 68, гус. 2, 9, 11—14). У зв'язку з цим варто зауважити, що не всі названі тут металеві вироби з-над Верхнього Дністра виконані (як то подано в давнішій літературі) з класичної бронзи, а головню з міді. До таких (із міді) належать не тільки верболисті заушниці з Почап, Чижикова, Ріпнева та Передівання, а й дві шийні гривни, а також браслет і стилет з кургану VII у Баличах (Свешніков 1974, с. 51, 69, 77).

ного походження, зокрема й семиградського), поширені на великому просторі в скарбах і похованнях, не можуть визначати сутність таксономічної одиниці. Визначення таких має спиратися на детальні риси, що вирізняють кожну з них з-поміж інших, а до таких у час формування так зв. ранньобронзової цивілізації в Середній Європі належить, насамперед, кераміка та не тільки з боку форм, що входять до її складу (хоча частка окремих її різновидів і типів у тих одиницях дуже істотна), а й способу оздоблення і технології. Кераміка, що походить із вказаного обширу (рис. 4) і визнана М. Бандрівським за прото- і ранньоунетицьку, не властива тій культурі (як і мідні верболисті прикраси), а прикметна іншій (також побічно пов'язаній зі змінами, що сталися в басейні середнього Дунаю) таксономічній одиниці — межановицькій культурі, на звичність рис якої (під назвою Хлопце-Веселе) на тій території віддавна звертали увагу дослідники, що займаються тим періодом, зокрема й вказані українські¹⁹.

Переклад з польської К. Бунятян

¹⁹ Єдине, в чому має рацію дослідник, це, те, що на вказаний обшир за ранньої доби бронзи сягали впливи з-над середнього Дунаю, але, на нашу думку, не через посередництво прото- і ранньоунетицької культури, а, перш за все, межановицької.

Бандрівський М. Поховання прото- і ранньоунетицького типу на Верхньому Подністер'ї і проблема ранньодунайських впливів на захід Українського лісостепу впродовж періодів ВгА1—ВгА2 // МДАПВ. — 2011. — 15. — С. 78—108.

Бунятян К. П. Підкарпатська культура шнурової кераміки // Археологія. — 2010. — № 2. — С. 18—30.

Крушельницька Л. Пам'ятка солеваріння рубежу ранньої і середньої бронзи в північно-східних Карпатах // Записки НТШ. — 2002. — ССXLIV. — С. 140—154.

Махнік Я., Павлів Д., Петегирич В. Стародавні кургани у селі Гаї Нижні біля Дрогобича. — Краків, 2011.

Ордентлих И. Поселения в Отомани в свете последних раскопок // Dacia. N. s. — 1963. — VII. — P. 115—138.

Пастернак Я. Перша бронзова доба в Галичині в світлі нових розкопок // Записки НТШ. Праці історично-філософської секції. — 1933. — СLII. — С. 63—111.

Свешніков І. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початку II тисячоліття до нашої ери. — К., 1974.

Waczuńska B. Smentarzysko kultury mierzanowickiej w Szarbi, woj. kieleckie. Studium obrządku pogrzebowego. — Kraków, 1994.

Blajer W. Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach polskich. — Kraków, 1990 (Prace Komisji archeologicznej. — 28).

Bryk J. Kurhany w Rusilowi i Krasnem // MP. — 1934. — 1. — S. 85—105.

Buchwaldek V., Pleslowa-Štikova E. (red.). Das Äneolithikum und die früheste Bronzezeit (¹⁴C 3000—2000 b. c.) in Mitteleuropa: kulturelle und chronologische Beziehungen. Acta des XIV. Internationalen Symposiums. Prag—Liblice, 20.—24.10.1986 (Praehistorica. — 15).

Budinský-Krička V. Gräberfeld der späten schnurkeramischen Kultur in Veselé // SA. — 1965. — XIII. — S. 51—106.

Chizzola A. Prähistorische Funde aus Westgalizien // Jahrbuch d. k. k. Zentral Kommission. — Wien, 1903. — I. — S. 139—152.

Chmielewski W., Jazdzewski K., Kostrzewski J. Pradzieje Polski. — Wrocław, 1965.

Cyhylyk V., Hrybovyč R., Machnik J. Archaeological Excavations in the Majnič Village in the Upper Dnister River valley // Harmata K., Machnik J., Starkel L. (red.). Environment and Man at the Carpathian Foreland in the Upper Dnister

- Catchment from Neolithik to Early Mediaeval Period. — Kraków, 2006. — S. 162—194 (Prace Komisji prehistorii Karpat. — III).
- Czebreszuk J. Schyłek neolitu i początki epoki brązu w strefie południowo-zachodnio bałtyckiej (III i początki II tys. przed Chr.). — Poznań, 2001.
- Filip J. Enzyklopedische Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. — Prag, 1969. — Bd. 1.
- Gedl M. Wczesny i starsze okres epoki brązu na Górnym Śląsku // PrA. — 1963. — XVI. — S. 24—55.
- Gedl M. Die Dolche und Stabdolche in Polen. — München, 1976 (Prahistorische Bronzefunde. — Abteilung VI. — T. 4).
- Girić M. Mokrin — nekropola ranog bronzanog doba. — Beograd, 1971. — T. I.
- Głosik J. Kultura strzyżowska // MS. — 1968. — XI. — S. 7—114.
- Jarosz P. Kurhan kultury ceramiki sznurowej w Średniej st. 2, pow. Przemyśl // Wyniki badań wykopaliskowych prowadzonych w 2001 r. — Przemyśl, 2002. — S. 3—21 (RP. — N. 38. — Z. 2).
- Jarosz P., Machnik J. Nowe spojrzenie na dawne badania kurhanów w Balicach i Klimkowcach w świetle materiałów archeologicznych i zbiorów Muzeum Archeologicznego w Krakowie // Rydzewski J. (red.). 150 lat Muzeum Archeologicznego w Krakowie. — Kraków, 2000. — S. 141—153.
- Kadrow S. Iwanowice, stanowisko Babia Góra, cz. I. Rozwój przestrzenny osady z wczesnego okresu epoki brązu. — Kraków, 1991.
- Kadrow S. Wczesnobrązowa wytwórczość metalurgiczna w stylu wierzbowego liścia // Rydzewski J. (red.). 150 lat Muzeum Archeologicznego w Krakowie. — Kraków, 2000. — S. 109—133.
- Kadrow S. U progu nowej epoki. Gospodarka i społeczeństwo wczesnego okresu epoki brązu w Europie Środkowej. — Kraków, 2001.
- Kadrow S., Machnik J. Zur Chronologie der Frühbronzezeit: Iwanowize bei Krakau, Fundplatz «Babia Góra» // PZ. — 1993. — 68. — S. 201—241.
- Kadrow S., Machnik J. Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny. — Kraków, 1997 (Prace komisji archeologicznej. — 29).
- Kadrow S., Machnikowie A. i J. Iwanowice, stanowisko Babia Góra, cz. II. Cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu. — Kraków, 1992.
- Kalicz N. Die Hatvan-Kultur // Tasić N. (red.). Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. — Beograd, 1984. — S. 191—215.
- Kalicz-Schreiber R. Einige Probleme der Frühbronzezeit in Budapest und Transdanubien // Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. — 1975. — T. XXVII. — F. 3/4. — S. 287—296.
- Kempisty A. Schyłek neolitu i początek epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań nad kopcami. — Warszawa, 1978.
- Komornicki T., Geralach T., Zasoński S., Oleksynowa K. Gleby w otoczeniu kurhanów neolitycznych w Bierówce koło Jasła oraz gleba w kurhanie B // AAC. — 1990. — 29. — S. 125—142.
- Kopacz J., Valde-Novak P. Episznurowy przykarpacki krąg kulturowy w świetle materiałów krzemienych // AP. — 1987. — XXXII(1). — S. 55—92.
- Kostrzewski J. Z badań nad osadnictwem wczesnej i środkowej epoki brązu na ziemiach polskich // PrA. — 1922—1924. — II. — S. 161—218.
- Kostrzewski J. Kurhany kultury unietyckiej w Małych Łękach, w pow. Kościańskim // Sprawozdanie z czynności i posiedzeń PAU. — 1934. — 3. — S. 22—26.
- Kostrzewski J. Od mezolitu do okresu wędrówek ludów // Prehistoria ziem polskich. — Kraków, 1939—1948. — S. 118—448.
- Kozłowski L. Epoka kamienia na wydmach wschodniej części Wyżyny Małopolskiej. — Lwów, 1923.
- Kozłowski L. Wczesna, starsza i środkowa epoka brązu w Polsce w świetle subborealnego optimum klimatycznego i jego wpływu na ruchy etniczne i zaludnienie w Polsce. — Lwów, 1928.
- Kozłowski L. Zarys pradziejów Polscy południowo-wschodniej. — Lwów, 1939.
- Krzak Z. The Złota Culture. — Wrocław, 1976.
- Kuna M., Matoušek V. Měděna industrie kultury zvoncovitých pohárů ve střední Evropě // Praehistorica. — 1978. — VII. — S. 65—89 (Varia Archaeologica. — 1).
- Machnik J. Uwagi o związkach i chronologii niektórych znalezisk kultury ceramiki sznurowej w Karpatach // Sprawozdania z posiedzenia Komisji Oddziału PAN w Krakowie. — 1961. — 6. — S. 58—60.
- Machnik J. Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce. — Wrocław, 1966.
- Machnik J. Stosunki kulturowe na przełomie neolitu i epoki brązu w Małopolsce (na tle przemian kulturowych w Europie środkowej) // Materiały do prehistorii ziem polskich. — Warszawa, 1967. — Cz. III(1).
- Machnik J. Frühbronzezeit Polens (Übersicht über die Kulturen und Kulturgruppen). — Wrocław, 1977.
- Machnik J. Wczesny okres epoki brązu // Prehistoria ziem polskich. — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1978. — T. III. — S. 9—136.
- Machnik J. Krąg kultur ceramiki sznurowej // Prehistoria ziem polskich. — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. — T. II. — S. 337—341.

- Machnik J.* Die Verbreitung und Chronologie der Chłopice-Veséle-Kultur // SA. — 1981. — XIX. — S. 297—311.
- Machnik J.* Uwagi o wyrobach metalowych z początków epoki brązu w południowo-wschodniej Polsce // Pamiętnik Muzeum Miedzi w Legnicy. — 1982. — 1. — S. 79—100.
- Machnik J.* Frühbronzezeitliche Kulturen in Klempolen // Tasić N. (red.). Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. — Beograd, 1984. — S. 241—276.
- Machnik J.* Kultury z przełomu eneolitu i epoki brązu w strefie karpackiej. — Wrocław, 1987.
- Machnik J.* The Earliest Bronze Age in the Carpathian Basin. — Bradford, 1991.
- Machnik J.* Znaczenie archeologicznych dawań ratowniczych na trasie planowanej budowy autostrady A-4 odcinka Przeworsk—Radymno dla znajomości problematyki schyłku neolitu i początków epoki brązu // Czopek S. (red.). Autostrada w przeszłość. Katalog wystawy. — Rzeszów, 2011. — S. 61—78.
- Machnik J., Bagińska J., Koman W.* Neolityczne kurhany na Grzędzie Sokalskiej w świetle badań archeologicznych w latach 1988—2006. — Kraków, 2009.
- Machnik J., Pavliv D., Petehyryč V.* Barrow of the late Corded Ware Culture from Bikiv, Drohobyč district // Harmata K., Machnik J., Starkel L. (red.). Environment and Man at the Carpathian Foreland in the Upper Dnister Catchment from Neolithik to Early Mediaeval Period. — Kraków, 2006. — P. 195—227 (Prace Komisji prehistorii Karpat. — III).
- Machnik J., Pavliv D., Petehyryč V.* Recapitulation of Results of the archeological Research and Outline of the History of the Earliest Settlement on the Sambir Upland (Including the Strvjaž River Basin) and the Drohobyč upland // Там само. — 2006a. — P. 228—243.
- Machnik J., Tkaczuk T.K.* Interesting and important artifacts from the beginning of the Bronze Age in the vicinity of Halicz (upper basin of the Dnestr River) // Jerem E., Raczky P. (red.). Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. — Budapest, 2003. — S. 483—496.
- Machnikowie A. i J., Kaczanowski K.* Osada i cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu na «Górze Klin» w Iwanowicach. — Wrocław, 1987.
- Moucha V.* K nejstarší únětické keramice v Čechách // Acta Universitatis Carolinae. — 1959. — 3. — S. 87—95.
- Moucha V.* Die Periodisierung der Unieticer Kultur in Böhmen // Sbornik Československé společnosti archeologické. — 1963. — 3. — S. 9—60.
- Moucha V.* Únětická kultura v Čechách // Zprávy Čs. společnosti archeologické při Čs. akademii věd. — 1966. — R. VIII. — Z. 2—3. — S. 13—28.
- Nosek S.* Le début de l'âge du bronze en Pologne // Archaeologia Polona. — 1964. — 7. — S. 7—64.
- Novotný B.* Encyklopédia archeológie. — Bratislava, 1986.
- Ondraček J.* Časně únětická kultura na Moravě a problem jejího vzniku. — Brno, 1964 (неопублікована кандидатська дисертація).
- Ondraček J.* Moravská protoúnětická kultura // SA. — 1967. — XV(2). — S. 389—446.
- Pástor J.* Pohrebisko zo staršej doby bronzovej w Košťanoch // Študijné zvesti AÚ SAV. — Nitra, 1962. — 9. — S. 63—80.
- Pástor J.* Košické pohrebisko. — Košice, 1969.
- Pástor J.* Čaña a Valaliky — pohrebiská zo staršej doby bronzovej. — Košice, 1978.
- Rýžner Č.* Řadové hroby blížy Únětic // PA. — 1878—1881. — XI. — S. 289—308; 353—368.
- Salewicz K.* Tymczasowe wyniki badań prehistorycznych w Mierzanowicach, pow. opatowski, woj. Kieleckie // Z otchłani wieków. — 1937. — 12. — S. 39—59.
- Sarnowska W.* Kultura unietycka w Polsce. — Wrocław, 1969. — T. 1.
- Schreiber-Kalicz R.* Komplex der Nagyrév-Kultur // Tasić N. (red.). Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. — Beograd, 1984. — S. 133—190.
- Sulimirski T.* Polska przedhistoryczna. — London, 1957—1959. — Cz. II.
- Sulimirski T.* Corded Ware and Globular Amphorae north-east of the Carpathians. — London, 1968.
- Tasić N.* (red.). Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. — Beograd, 1984.
- Točik A.* Die Nitra-Gruppe // AR. — 1963. — XV. — S. 716—774.
- Točik A., Vladár J.* Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenská v dobe bronzovej // SA. — 1971. — XIX(2). — S. 365—422.
- Vladár J.* K niektorým otázkom začiatkom doby bronzovej na juhosapádnom Slovensku // SA. — 1964. — XII. — S. 357—390.
- Włodarczak P.* Kultura ceramiki sznurowej na Wyżynie Małopolskiej. — Kraków, 2006.
- Wojciechowski W.* Zagadnienia fazy starounietyckiej na Dolnym Śląsku // AP. — 1967. — 12. — S. 108—118.
- Zich B.* Studien zur regionalen und chronologischen Gliederung der nördlichen Aunjetizer Kultur. — Berlin; New York, 1996.
- Zurowski J.* Pierwsze ślady kultury pucharów dzwonowatych w Polsce // WA. — 1932. — 11. — S. 117—168.

Надійшла 10.12. 2012

СУЩЕСТВОВАЛА ЛИ ПРОТО- И РАННЕУНЕТИЦКАЯ КУЛЬТУРА В ВЕРХНЕМ ПОДНЕСТРОВЬЕ

Современные представления о начале эпохи бронзы в Верхнем Поднестровье сформировались на протяжении XX в. В книге 1928 г. Л. Козловский отнес к I периоду бронзы только один памятник (курган VII в Балычах) и несколько случайно найденных металлических изделий. В то же время распознавание в Великопольше памятников унетичской культуры, выделенной ранее в Чехии и Моравии, привело к ориентации на нее при атрибуции некоторых памятников.

В частности, Я. Пастернак, исследовав в 30-е гг. погребения в Почапах и курганах в Ясеневке и дополнив их уже указанными Л. Козловским памятниками, расширил круг древностей I периода бронзы и связал их с унетичской культурой. На неоднозначность такого определения указывает то, что Ю. Костжевский, ориентируясь на Почапы, выделил в междуречье Верхнего Днестра и Западного Буга почапскую культуру, а Т. Сулимирский, подержав эту идею, позже отнес причисленные им к почапской культуре памятники к локальным группам КШК.

Ситуация начала меняться с 60-х гг. С одной стороны, был определен древнейший очаг унетичской культуры — протоунетичская культура, связанная не только с субстратом (КШК и культурой колоколовидных кубков), но и всем среднедунайским (поствучедольским) культурным кругом, а также изучены фазы и периоды ее развития и ее влияние на большие территории. С другой стороны, шло изучение так наз. эпিশнурового прикарпатского культурного круга, который охватывает несколько культур, в частности межяновичскую Малопольши. Важным этапом на этом пути было выделение памятников типа Хлопице-Веселе.

Пополнение в Малопольше источников в 60—70-е гг. и всестороннее их изучение позволило четко определить черты межяновичской культуры, ее хронологию и периодизацию и подтвердить место комплекса Хлопице-Веселе как определителя раннего этапа этой культуры, старшая фаза которого названа протомежяновичской, а следующая — раннемежяновичской. Кроме участия носителей культуры колоколовидных кубков в трансформациях, которые привели к появлению прото- и раннемежяновичских черт, обращено внимание и на влияние на этот процесс более широкого культурного круга, который образовался в бассейне среднего и нижнего Дуная во второй половине III тыс. до н. э. (в поствучедольский период), с которым следует в значительной мере связывать и генезис унетичской культуры, и много черт других культур. Этим можно объяснить удивительное сходство основных форм посуды (особенно черпаков, жбанов и мисок) старшей фазы унетичской культуры и колоколовидных кубков (особенно младшей фазы последней) и керамики различных таксономических единиц того круга (начиная от культуры Макó-Косиги-Чака), а также межяновичской культуры. Иногда различия касаются только способа украшения и технологических черт посуды. Сходство наблюдается и за другими изделиями (из металла, кремня и кости).

Достижения в изучении начала бронзы в Средней Европе вызвали попытку упорядочить памятники междуречья Днестра и Западного Буга, количество которых существенно не возросло. На основании более полных знаний относительно культур ранней бронзы польские исследователи считают эти памятники наиболее близкими к межяновичской культуре. Обращено также внимание на черты старшего горизонта этой культуры — наличие в нем не только новых черт, заимствованных из среднедунайского культурного круга, но и реминисценций КШК, а на восточной территории — и других культур. И хотя здесь найдены импортные металлические изделия из разных центров, в частности унетичского образца, нет никакого сомнения, что здесь так много черт межяновичской культуры, что речь может идти именно о ней (пусть и в локальном проявлении), но в любом случае об определяющем ее влиянии на формирование здешнего культурного облика.

На этом фоне удивляет попытка Н. Бандриковского вернуться к концепции Я. Пастернака и связать эти памятники с унетичской культурой, уже — с прото- и раннеунетичской. По его мнению, это спровоцировала прибывшая с запада в междуречье Днестра и Западного Буга (еще до формирования межяновичской культуры) группа носителей унетичской культуры, которая, вступив в контакт с субстратом (КШК), и стала творцом почапской культуры с доминированием в ней прото- и раннеунетичских черт. Одним из главных аргументов М. Бандриковский считает подкурганные погребения, якобы характерные для прото- и раннеунетичской культуры, но не межяновичской. Но, во-первых, курганы в унетичской культуре известны только в классической ее фазе и возведены над погребениями лиц высокого социального ранга. Во-вторых, некоторые из названных исследователем погребений впущены в более древние курганы, что отмечено и для погребений межяновичской культуры, другие случаи интерпретировать сложно из-за давности раскопок. В-третьих, нет оснований трактовать все находки в кургане VII в Балычах, который якобы и отражает встречу двух миров — КШК (амфора) и протоунетичской (металлические изделия) — как инвентарь одного погребения. И главное, Н. Бандриковский игнорирует раннемежяновичские черты посуды из погребений, а также иволчьи украшения, характерные именно для межяновичской культуры.

DID PROTO- AND EARLY UNETICE CULTURE EXIST IN THE DNISTER RIVER UPPER REGION?

Modern idea of the Bronze Age beginning in the Dnister River upper region was forming during the 20th c. L. Kozlovskiy referred only one site (barrow VII in Balychi) and several accidentally found metal products to the I period of the Bronze Age. At the same time, identification in Greater Poland of Unetice culture sites that were determined in Check Republic and Moravia before, lead to the orientation towards it in certain sites attribution.

For instance, Ya. Pasternak, having studied the burials in Pochapy and barrows in Yasenivka in the 1930-s and having supplemented them with the sites mentioned by L. Kozlovskiy, had enlarged the Bronze Age I period antiquities and related them with Unetice culture. The ambiguity of such identification is indicated by the fact that Ju. Kostrzewski heading for Pochapy singled out Pochapy culture in the area between the Dnister River upper region and the Western Buh River, and T. Sulimirski, having supported this idea later referred the sites added by him to Pochapy culture to the local groups of Corded Ware culture (CWC).

The situation started changing since the 1960-s. On the one hand, the oldest Unetice culture centre was determined. It is Proto-Unetice culture related not only with the substrata (CWC and Bell-Beaker culture), but also with the Danube River middle region cultures circle. Also its phases, periods of development, and its influence upon wide territories were studied. On the other hand, there was a study of so called the epi-Corded Ware Subcarpathian cultural circle which included several cultures, for instance, Mezhanovytska culture of Lesser Poland. Determination of Khlopitse-Vesele type sites was an important stage in this process.

Supplementation of sources in Lesser Poland in the 1960—1970-s and their comprehensive study allowed determining more precisely the Mezhanovytska culture's features, its division into periods and confirming Khlopitse-Vesele assemblage as this culture's early stage determinative, which elder phase was called proto-Mezhanovytska, and the next one — the Early Mezhanovytska. Apart from participation of Bell-Beaker culture bearers in transformations that lead to the advent of proto- and Early Mezhanovytska features, the attention is paid to the influence of a wider cultural circle upon this process originating in the Danube River middle and lower region in the second half of the 3rd millennium BC (in the post-Vučedol culture period), with which to a great extent the genesis of both Unetice culture, and many features of other cultures should be related. This fact can explain the striking likelihood of the main vessel forms (especially dippers, cans, and basins) of Unetice culture older phase and of Bell-Beaker culture (in particular its younger phase), and of various taxonomic unities ceramics of that circle (starting from Mako-Kosihy-Čaka culture), as well as Mezhanovytska culture. Sometimes differences touch only the way of vessels decoration and technological features. Similarity is seen also in other objects (made of metal, flint, and bone).

Achievements in the study of the Middle Europe Bronze Age triggered an attempt to sequence the sites between the Dnister and Western Buh Rivers the number of which has not grown up significantly. Based on more comprehensive knowledge of the Early Bronze Age cultures, the Polish researchers consider these sites to be the closest to Mezhanovytska culture. The attention is also paid to the features of this culture's elder horizon: existence not only of new features borrowed from the Danube River middle region cultural circle in it, but also to reminiscences of CWC, and also to existence of other cultures in its eastern area. Though imported metal-wares from various centres have been found here, in particular, of Unetice example, there is no doubt that there are so many features of Mezhanovytska culture that only this culture should be mentioned in this case, even if in its local variant but in any case its determinative influence on formation of local cultural character.

On this background, astonishing was an attempt by M. Bandrivskiy to go back to Ya. Pasternak's conception and to relate these sites with Unetice, and narrower with proto- and Early Unetice culture. In his opinion, the situation was provoked by a group of Unetice culture bearers who came from the west to the area between the Dnister and the Western Buh Rivers before Mezhanovytska culture formation, and having contacted with the substrate (CWC) became the creator of Pochapy culture in which proto- and Early Unetice features dominated. As one of the main arguments M. Bandrivskiy considers the barrow burials as allegedly peculiar for proto- and Early Unetice culture but not for Mezhanovytska culture. However, first of all, barrows are known only in classical phase of Unetice culture and were made only over the graves of high social range persons. Secondly, some of the burials indicated by this researcher were sunk into the older barrows which is mentioned also for Mezhanovytska culture burials, other cases are hard to interpret due to excavations remoteness. Thirdly, there are no reasons to interpret all the finds in barrow VII in Balychi, which ostensibly reflects the meeting of two worlds, CWC (amphora) and Proto-Unetice (metal-wares), as one grave inventory. Finally, what is the most important, M. Bandrivskiy ignores the early Mezhanovytska culture features of the vessels from the burials, as well as ivy-leaf-shaped decorations peculiar exactly for Mezhanovytska culture.